



Sabiedrības integrācijas  
fonds



Kultūras ministrija

**ZELDA**

RESURSU CENTRS CILVĒKIEM AR GARĪGIEM TRAUCĒJUMIEM

Resursu centrs cilvēkiem  
ar garīgiem traucējumiem "ZELDA"

# Tematiskais ziņojums ANO personu ar invaliditāti tiesību komitejai par ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām ieviešanai Latvijā<sup>1</sup>

2022. gada oktobris

---

<sup>1</sup> Tematiskais ziņojums ir sagatavots RC ZELDA projekta "Būt sadzirdētam!" (Nr. 2022.LV/NVOF/MAC/057/10) ietvaros ar Sabiedrības integrācijas fonda finansiālu atbalstu no Latvijas valsts budžeta līdzekļiem. Par tematiskā ziņojuma saturu atbild Resursu centrs cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem "ZELDA".

# Saturs

Ievads.....	3
2. pants Definīcijas.....	4
4. pants Vispārējās saistības.....	4
5. pants Vienlīdzība un nediskriminācija .....	6
6. pants Sievietes ar invaliditāti.....	9
9. pants Pieklūstamība .....	10
12. pants. Vienlīdzīgas tiesībspējas atzīšana.....	14
13. pants Tiesas pieejamība .....	20
19. pants Neatkarīga dzīve un iekļaušanās sabiedrībā .....	22
23. pants Cieņa pret dzīvesvietu un ģimeni.....	27
24. pants Izglītība.....	30
27. pants Darbs un nodarbinātība.....	32
28. pants Pienācīgs dzīves līmenis un sociālā aizsardzība .....	38
29. pants Līdzdalība politiskajā un sabiedriskajā dzīvē .....	38

## Ievads

Biedrība "Resursu centrs cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem „ZELDA”" (turpmāk – RC ZELDA) dibināta 2007. gada 1. aprīlī. Biedrības RC ZELDA mērķis saskaņā ar Statūtiem ir veicināt cilvēku ar garīga rakstura traucējumiem (gan cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem, gan cilvēku ar psihiskās veselības traucējumiem) tiesību ievērošanu un interešu aizstāvību. Attiecīgi organizācijas galvenā darbības joma ir cilvēktiesību aizstāvība personām ar garīga rakstura traucējumiem. Savu mērķi sasniedzam: (1) veicot pētījumus un politikas analīzi un, sagatavojot atzinumus personu ar garīga rakstura traucējumiem tiesību jomā, t.sk. starptautiskajām organizācijām; (2) veicot cilvēktiesību monitoringu sociālās un garīgās veselības aprūpes institūcijās; (3) nodrošinot bezmaksas juridisko palīdzību personām ar garīga rakstura traucējumiem un pārstāvību tiesā stratēģiskās tiesvedības ietvaros; (4) sniedzot atbalstu lēmumu pieņemšanā personām ar garīga rakstura traucējumiem, lai nodrošinātu un veicinātu maksimālu šo personu rīcībspējas un tiesībspējas saglabāšanu un pilnvērtīgu dzīvi sabiedrībā uz vienlīdzīgiem nosacījumiem; (5) pārstāvot personas ar garīga rakstura traucējumiem saskarē ar valsts un pašvaldību institūcijām; (6) izstrādājot un īstenojot mācību programmas atbalsta sniegšanai personām ar garīga rakstura traucējumiem; (7) veicinot diskusijas sabiedrībā un medijos, kā arī (8) piedaloties starptautiskos sadarbības projektos.

RC ZELDA ir dalīborganizācija vairākos starptautiskajos tīklos, piemēram, ES Pamattiesību aģentūras NVO platformā, European Coalition for Community Living (Brisele), Mental Health Worldwide (Kanāda). Kopš 2009. gada rudens RC ZELDA ir akreditēta dalībai ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām dalībvalstu konferencē, kas dod tiesības biedrībai katru gadu apmeklēt konvencijai veltīto ikgadējo konferenci. Nacionālā līmenī RC ZELDA piedalās Sadarbības memoranda īstenošanā starp Ministru kabinetu un NVO. Kopš 2009. gada oktobra RC ZELDA ir pilntiesīgs Labklājības ministrijas Invaliditātes lietu nacionālās padomes loceklis. Kopš 2015. gada RC ZELDA pēc Labklājības ministrijas uzaicinājuma piedalās arī LM Sociālo pakalpojumu attīstības padomē, kuras uzdevums ir pārraudzīt deinstitutionalizācijas procesa īstenošanu valstī kopumā. Kopš 2019. gada maija RC ZELDA pārstāvis piedalās Sociālās integrācijas valsts aģentūras Konsultatīvajā padomē.

RC ZELDA šobrīd ir vienīgais atbalsta personas lēmumu pieņemšanā pakalpojuma sniedzējs Latvijā, kas 2020. gada 11. martā reģistrēts Labklājības ministrijas Sociālo pakalpojumu sniedzēju reģistrā un kas izstrādājis atbalsta personas pakalpojuma aprakstu, organizēšanas un finansēšanas kārtību, kā arī veicis pakalpojuma apraksta aprobāciju atbalsta personas pakalpojuma izmēģinājumu projekta veidā.

RC ZELDA biedru vidū ir gan cilvēktiesību aktīvistu, gan dažas personas ar garīga rakstura traucējumiem, gan arī personu ar garīga rakstura traucējumiem tuvinieki. RC ZELDA ir arī izveidojusi biedrības Konsultatīvo padomi, kurā ir iesaistījušās 20 personas ar psihosociāliem traucējumiem un/vai intelektuālās attīstības traucējumiem. Sagatavotais tematiskais ziņojums lielā mērā balstās uz RC ZELDA atbalstīto personu ar garīga rakstura traucējumiem pieredzi.

## 2. pants Definīcijas

### *Valsts ziņojuma 17. punkts "Saprātīgs pielāgojums"*

Saskaņā ar ANO Personu ar invaliditāti tiesību komitejas (turpmāk tekstā – ANO Komiteja) Vispārējo komentāru Nr. 6 (2018) par vienlīdzību un nediskrimināciju<sup>2</sup>, pienākums veikt saprātīgu pielāgojumu nozīmē veikt tādas izmaiņas vai korekcijas, kas ir nepieciešamas un atbilstošas, ja konkrētā situācijā ir jānodrošina, ka persona ar invaliditāti var izmantot savas tiesības. Pienākums veikt saprātīgu pielāgojumu ir individualizēts atbildes pienākums, un tas piemērojams no brīža, kad ir saņemts pieprasījums veikt šādu pielāgojumu. Būtiski, ka pienākums veikt saprātīgu pielāgojumu neattiecas tikai uz tām situācijām, kurās persona ar invaliditāti ir lūgusi veikt pielāgojumu vai kurās varētu pierādīt, ka potenciālajam pienākuma veicējam bija faktiski zināms, ka attiecīgajai personai ir invaliditāte. Šim pienākumam būtu jāattiecas arī uz situācijām, kurās potenciālajam pienākuma veicējam būtu vajadzējis saprast, ka attiecīgajai personai ir invaliditāte, kuras dēļ varētu būt nepieciešami pielāgojumi, lai novērstu šķēršļus tiesību izmantošanai. Saprātīga pielāgojuma princips attiecas ne tikai uz nodarbinātību, kā tas norādīts Valsts ziņojumā, bet arī uz izglītību, veselību, pieeju tiesai, pieeju banku sniegtajiem pakalpojumiem un citām jomām.

Latvijā pienākums veikt saprātīgu pielāgojumu bieži vien tiek jaukts ar pienākumu nodrošināt pieejamību (piemēram, ar universālā dizaina vai atbalsta tehnoloģiju starpniecību) vai īpašos pasākumus. Kā savā spriedumā norāda Satversmes tiesa, saprātīgi pielāgojumi ir tieši saistīti ar diskriminācijas aizliegumu, bet īpašie pasākumi nodrošina labvēlīgāku attieksmi pret personām ar invaliditāti, lai tādējādi labotu vēsturisko, sistemātisko un sistēmisko šo personu atstumšanu no tiesību izmantošanas. Turklāt saprātīgie pielāgojumi pēc savas dabas ir individuāli, bet īpašie pasākumi – vispārēji un mērķēti uz visiem sociāli nelabvēlīgākā stāvoklī nostādītas grupas locekļiem. Tomēr abu veidu pasākumus vienoto mērķis – nodrošināt personām ar invaliditāti vienlīdzības sasniegšanu pēc būtības.<sup>3</sup>

## 4. pants Vispārējās saistības

Termins "persona ar invaliditāti" Latvijas Republikā tiek izprasts ļoti šauri, definīciju attiecinot tikai uz tām personām, kurām Veselības un darbspēju ekspertīzes ārstu valsts komisija (turpmāk – VDEAVK) ir noteikusi kādu no trijām invaliditātes grupām. Līdz ar to sociālo pakalpojumu saņemšana par valsts un pašvaldību budžeta līdzekļiem personām ar invaliditāti pārsvarā ir piesaistīta konkrētai invaliditātes grupai, nevis invaliditātes esamībai kā tādai, un visbiežāk attiecas tikai uz divām smagākajām invaliditātes grupām – I (ļoti smaga invaliditāte ar darbspējas zaudējums 80-100%) un II (smaga invaliditāte ar darbspējas zaudējums 60 – 79%). Piemēram, asistenta pakalpojums tiek nodrošināts "pilngadīgai personai ar I vai II invaliditātes grupu, ja personai ir redzes, kustību vai garī-

<sup>2</sup> ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām Personu ar invaliditāti tiesību komitejas Vispārējais komentārs Nr. 6 (2018) par vienlīdzību un nediskrimināciju. Pieejams: [http://www.tiesibsargs.lv/uploads/content/5\\_pants\\_par\\_vienlidzibu\\_un\\_nediskriminaciju\\_1560509726.pdf](http://www.tiesibsargs.lv/uploads/content/5_pants_par_vienlidzibu_un_nediskriminaciju_1560509726.pdf)

<sup>3</sup> Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2020. gada 10. jūlija spriedums lietā Nr. 2019-36-01. 14.2. punkts. Pieejams: [https://www.satv.tiesas.gov.lv/web/viewer.html?file=wp-content/uploads/2019/12/2019-36-01\\_Spriedums.pdf#search=](https://www.satv.tiesas.gov.lv/web/viewer.html?file=wp-content/uploads/2019/12/2019-36-01_Spriedums.pdf#search=)

ga rakstura funkcionēšanas ierobežojumi”.<sup>4</sup> Arī atbalsta personas lēmumu pieņemšanā pakalpojums (turpmāk tekstā – APLP pakalpojums) līdz šim pieejams tikai personām ar I un II invaliditātes grupu, ja vien pašvaldība nav gatava pakalpojumu apmaksāt arī personai, kurai ir III invaliditātes grupa<sup>5</sup>. Līdz ar to personām, kurām konstatēti garīga rakstura traucējumi, bet nav noteikta invaliditātes grupa vai noteikta III invaliditātes grupa (darbaspēju zaudējums 25 – 59%), un būtu nepieciešams kāds no sociālajiem pakalpojumiem, šo pakalpojumu saņemšana nav iespējama vai ir ļoti ierobežota. To apliecina arī Zemgales plānošanas reģiona pasūtītais pētījums, kurā analizējot pieejamos atbalsta pasākumus izglītības, nodarbinātības un sociālās iekļaušanas veicināšanai jauniešiem no 18 līdz 30 gadu vecumam ar garīgās veselības problēmām (kopumā izanalizēti 14 pasākumi), secināts: “...daļa no tiem ir paredzēti personām ar konkrētu invaliditātes grupu (visbiežāk – 1. un 2.) un smagiem GRT, līdz ar to jaunieši ar vieglākiem GRT vai bez invaliditātes nevar šo atbalstu izmantot”<sup>6</sup>.

Šāda pieeja neveicina vienlīdzību, un būtu pārskatāma. Uz to savā atzinumā, vērtējot ieceri ieviest APLP pakalpojumu Latvijā no 2023. gada jūlija, norādījusi arī Tieslietu ministrija: “...personai lemtspēju var ietekmēt dažādi faktori (kas viennozīmīgi nav saistīti ar konkrētas invaliditātes grupas fakta esamību vai neesamību vai konkrēta slimības koda piešķiršanu vai nepiešķiršanu). Līdz ar to, visām personām, kurām ir grūtības lēmumu pieņemšanā garīga rakstura traucējumu vai citu traucējumu dēļ un kurām atbalsts ir nepieciešams, ir tiesības šādu pakalpojumu saņemt.”<sup>7</sup> Šāda pieeja būtu īpaši svarīga tāpēc, ka personas ar psihosociāliem traucējumiem nereti atsakās no invaliditātes grupas vai to apzināti nekārto, lai nepakļautu sevi vēl lielākam stigmatizācijas un diskriminācijas riskam.

2017. gada 12. janvārī tika pieņemti grozījumi Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likumā, kas nosaka, ka Sociālās integrācijas valsts aģentūra līdz 2021. gada 31. decembrim Eiropas Savienības politikas instrumentu ietvaros “2) sniedz profesionālās rehabilitācijas pakalpojumus personām ar garīga rakstura traucējumiem, kurām nav noteikta invaliditāte vai prognozējama invaliditāte”. Savukārt 2021. un 2022. gadā tika veikti grozījumi, kas minēto datumu sākotnēji pagarināja līdz 2022. gada 31. decembrim, bet tad līdz 2027. gada 31. decembrim.<sup>8</sup> Šāda pieeja vērtējama atzinīgi un būtu attiecināma arī uz citiem pakalpojumiem un iniciatīvām.

---

<sup>4</sup> Ministru kabineta noteikumi Nr. 316 (18.05.2021.), Noteikumi par asistenta, pavadona un aprūpes pakalpojumu personām ar invaliditāti. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/323301-noteikumi-par-asistenta-pavadona-un-aprupes-pakalpojumu-personam-ar-invaliditati>

<sup>5</sup> Līdz šim APLP pakalpojumu saņem tikai viena persona ar III invaliditātes grupu.

<sup>6</sup> Pētījums “Esošās situācijas izpēte Zemgales reģionā un atbalsta sistēmas trūkumu identificēšana jauniešu ar garīga rakstura traucējumiem integrācijai darba tirgū/ sabiedrībā” (2019), 32.–34. lpp. Pieejams: [https://atversirdizemgale.files.wordpress.com/2021/05/rethink\\_zinojums-par-esoso-situaciju-zpr\\_vf\\_11.11.2019.pdf](https://atversirdizemgale.files.wordpress.com/2021/05/rethink_zinojums-par-esoso-situaciju-zpr_vf_11.11.2019.pdf). Plašāka informācija par projektu un tā rezultātiem, materiāliem pieejama: <https://atversirdi.lv/2021/05/18/mentora-pakalpojums-socialaja-nozare-pieredze-un-iespejas-integracijai/>

<sup>7</sup> Tieslietu ministrijas atzinums par Konceptuālo ziņojumu: “Par atbalsta personas lēmumu pieņemšanā pakalpojuma ieviešanu” (07.09.2022.). Pieejams: Atzinums (mk.gov.lv)

<sup>8</sup> Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums (pieņemts 31.10.2002.), pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/68488-socialo-pakalpojumu-un-socialas-palidzibas-likums>

Valsts ziņojuma 35. punktā norādīts, ka “valsts sniedz finansiālu atbalstu tam NVO, kas sniedz kvalitatīvu ekspertīzi nozares politikas plānošanai personu ar invaliditāti aizsardzības jomā, stiprina sabiedrības savstarpējo komunikāciju un izpratni par labklājības jomas jautājumiem, kā arī, lai sniegtu atbalstu iepriekšējos gados valsts budžeta finansēto sociālās jomas NVO pasākumu ilgtspējas nodrošināšanai”. Lai arī ziņojumā norādīts, ka 2019. gadā sniegtais finansējuma apmērs ir 119 689 eiro, nav skaidrs, kurām organizācijām un kādiem konkrētiem mērķiem, pasākumiem vai aktivitātēm šis finansējums ir piešķirts. Tāpat nav skaidrs, kāda ir procedūra, lai NVO varētu pieteikties finansējumam, kas paredzēts sociālās jomas NVO pasākumu ilgtspējas nodrošināšanai.

## 5. pants Vienlīdzība un nediskriminācija

Laikā kopš 2017. gada ir pieņemti jauni vai grozīti vairāki normatīvie akti, kas vērsti uz vienlīdzīgu iespēju nodrošināšanu vai diskriminācijas aizliegumu uz invaliditātes pamata. Lai arī ANO komiteja Latvijai rekomendējusi “pārskatīt tās tiesību aktus, lai ietvertu diskriminācijas definīciju, kas skaidri nosaka visus diskriminācijas veidus, pamatojoties uz invaliditāti, tai skaitā intelektuālo un psihosociālo invaliditāti, visās nozarēs un dzīves jomās”<sup>9</sup>, atsevišķos normatīvajos aktos invaliditāte tiešā veidā nav minēta, bet varētu būt ietverta zem daudz plašākiem apzīmējumiem kā “citas skaidri nosakāmas personas atšķirīgas iezīmes” vai “sociālā grupa”.

2018. gada 25. oktobrī tika pieņemts *Administratīvās atbildības likums* (spēkā no 2020. gada 1. jūlija). Lai arī likuma 21. pants nosaka, ka naidis pret personām, kurām ir noteiktas atšķirīgas iezīmes, tādās kā “rase, reliģiskā pārliecība, nacionālā piederība vai citas skaidri nosakāmas personas atšķirīgās iezīmes”<sup>10</sup>, var būt atbildību pastiprinošs apstāklis, invaliditāte kā viena no pazīmēm konkrētajā pantā nav skaidri izdalīta. Tomēr atbilstoši LR Satversmei un citiem normatīvajiem aktiem, vērtējot konkrētā pārkāpuma atbildību pastiprinošo apstākli, invaliditāte būtu iekļaujama zem “citas skaidri nosakāmas personas atšķirīgas iezīmes”.

2021. gada 6. jūlijā tika veikti grozījumi *Krimināllikumā*, kas 48. panta Atbildību pastiprinošie apstākļi, pirmās daļas 14. punktu papildināja ar jaunu atbildību pastiprinošu apstākli – noziedzīgu nodarījumu, kurš izdarīts sociālā naida dēļ,<sup>11</sup> kas cita starpā, atbilstoši Krimināllikuma 150. panta tvērumam, attiecas arī uz personām ar invaliditāti. Līdz šim konkrētajā punktā bija minēts tikai rasistisks, nacionāls, etniskais vai reliģiskais motīvs.

Latvijā trūkst visaptverošu datu par dažādās institūcijās saņemtām un tiesās izskatītām sūdzībām, kas saistītas ar iespējamiem diskriminācijas gadījumiem uz invaliditātes pamata. Līdz ar to nav iespējams izstrādāt visaptverošu pasākumu kopumu, kas mērķtiecīgi veicinātu personu ar invaliditāti, t.sk. personu ar garīga rakstura traucējumiem, vienlīdzīgas iespējas dažādās dzīves jomās: nodarbinātībā, izglītībā, pieejā precēm un pakalpojumiem.

<sup>9</sup> ANO Personu ar invaliditāti tiesību komitejas Noslēguma piezīmes par Latvijas Republikas sākotnējo ziņojumu, punkts 9 (a). Pieejams: [https://www.lm.gov.lv/sites/lm/files/data\\_content/rekomendacijas\\_lv\\_fin\\_0602181.pdf](https://www.lm.gov.lv/sites/lm/files/data_content/rekomendacijas_lv_fin_0602181.pdf)

<sup>10</sup> Administratīvās atbildības likums, pieņemts 25.10.2018. Stājās spēkā 01.07.2020. Pieejams: [Administratīvās atbildības likums \(likumi.lv\)](http://likumi.lv)

<sup>11</sup> Noziedzīgi nodarījumi sociālā naida dēļ ietver arī naida un nesaticības izraisīšanu atkarībā no invaliditātes (Krimināllikuma 150. pants). Krimināllikums pieņemts 17.06.1998. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums>

Būtiski, ka “vākt un analizēt detalizētus datus par diskriminācijas uz invaliditātes pamata gadījumiem, un publicēt informāciju par šo gadījumu atrisinājumiem, kur iekļauta detalizēta informācija par sankcijām pret diskriminācijas aizlieguma pārkāpējiem un cietušo aizsardzības līdzekļiem”<sup>12</sup> Latvijai jau 2017. gadā bija rekomendējusi arī ANO Komiteja.

Pētījuma “Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām ieviešanas izvērtējums” rezultāti liecina, ka pašu personu ar invaliditāti vērtējumā, biežāk sabiedrības un dažādu pakalpojumu sniedzēju attieksme pret personām ar invaliditāti ir neitrāla. Tomēr trijās jomās – saskarsme ar izglītības iestādēm, saskarsme ar darba devējiem un saskarsme ar apkārtējo sabiedrību – vērojams salīdzinoši augsts diskriminējošas attieksmes vērtējuma īpatsvars (attiecīgi, 32% saskarsmē ar darba devējiem, 26% – izglītības iestādēs; 24% – apkārtējā sabiedrībā).<sup>13</sup>

2017. gadā veiktās sabiedriskās domas aptauja liecina, ka, salīdzinot dažādus invaliditātes veidus, lielākie aizspriedumi un distancēšanās sabiedrībā ir pret cilvēkiem ar psihiskām saslimšanām un intelektuālās attīstības traucējumiem: cilvēkus ar garīgiem traucējumiem negribētu kā kaimiņus 25,6% respondentu, kā darba kolēģus – 36,7% respondentu, kā tuvus draugus – 28,5% respondentu. Savukārt cilvēkus ar funkcionāliem traucējumiem (piemēram, kustību, redzes, dzirdes traucējumiem) kā kaimiņus negribētu 3,1% respondentu, kā kolēģus – 9,7% respondentu, kā tuvus draugus – 4,4% respondentu.<sup>14</sup>

### *Naida noziegumi*

Aktualitāti joprojām saglabā nepieciešamība vērtēt Krimināllikuma 150. panta 1. daļā ietvertu prasību par “būtisku kaitējumu”, kas paredz, ka personai ir jāpierāda, ka noziedzīga nodarījuma rezultātā nodarīti ievērojami mantiskie zaudējumi, vai ir ievērojami apdraudētas citas ar likumu aizsargātās tiesības<sup>15</sup>. Gan eksperti, gan NVO pārstāvji ir vairākkārt norādījuši, ka nepieciešams vai nu precizēt un izskaidrot “būtiskā kaitējuma” jēdzienu attiecībā uz šiem noziedzīgajiem nodarījumiem, lai izvairītos no atšķirīgas interpretācijas, vai svītrot kvalificējošo elementu.<sup>16</sup>

<sup>12</sup> ANO Personu ar invaliditāti tiesību komitejas Noslēguma piezīmes par Latvijas Republikas sākotnējo ziņojumu, punkts 9 (d). Pieejams: [https://www.lm.gov.lv/sites/lm/files/data\\_content/rekomendacijas\\_lv\\_fin\\_0602181.pdf](https://www.lm.gov.lv/sites/lm/files/data_content/rekomendacijas_lv_fin_0602181.pdf)

<sup>13</sup> Nodibinājums “Baltic Institute of Social Sciences” (2020), pētījums “Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām ieviešanas izvērtējums”. Gala ziņojums. Pieejams: BISS\_Gala\_zinojums\_LM\_ANO\_konv\_30062020red\_13072020 (1).pdf (mk.gov.lv)

<sup>14</sup> Comperio, Safero, Prospero (2017), Izpētes ziņojums par pašreizējo sabiedrības izpratnes un informētības līmeni un efektīvākajiem informācijas sniegšanas mehānismiem, 87-90. lpp. Pieejams: [http://www.sif.gov.lv/images/files/nodevumi/ESF\\_Dažādības/Izpetes\\_zinojums\\_par\\_sabiedribu.pdf](http://www.sif.gov.lv/images/files/nodevumi/ESF_Dažādības/Izpetes_zinojums_par_sabiedribu.pdf)

<sup>15</sup> Likums “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību” (23. pants), pieņemts 15.10.1998. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/50539-par-kriminallikuma-speka-stasanas-un-piemerosanas-kartibu>

<sup>16</sup> Latvijas Cilvēktiesību centrs (2020), Naida noziegumi pret cilvēkiem ar invaliditāti – Latvijas rekomendācijas. Pieejams: <https://cilvektiesibas.org.lv/lv/news/naida-noziegumi-pret-cilvekiem-ar-invaliditati-lat-507/> Rekomendācijas izstrādātas projekta “Policijas un NVO sadarbība naida noziegumu novēršanai Igaunijā, Latvijā un Lietuvā” ietvaros, balstoties uz izpētes ziņojumu un apajā gada diskusijas ar NVO un tiesībsargājošajām iestādēm rezultātiem.

Latvijā līdz šim nav veikti visaptveroši pētījumi, kas padziļināti analizētu naida noziegumus pret cilvēkiem ar invaliditāti. 2020. gadā projekta "Policijas un NVO sadarbība naida noziegumu novēršanai Igaunijā, Latvijā un Lietuvā"<sup>17</sup> ietvaros sagatavots izpētes ziņojums "Naida noziegumi pret cilvēkiem ar invaliditāti"<sup>18</sup>. Tomēr ņemot vērā, ka publiski pieejamā informācija ir ļoti ierobežota, kā arī nav pieejami visaptveroši statistikas dati par kriminālnoziegumos cietušajiem, nav iespējams izdarīt visaptverošus secinājumus par neiecietības un naida noziegumu apmēru pret cilvēkiem ar invaliditāti. Izpētes ziņojumā<sup>19</sup> konstatētas nozīmīgākās problēmas, kas ierobežo personu ar invaliditāti ziņošanu par iespējamiem naida noziegumiem un šādu noziegumu izmeklēšanu:

- cilvēki ar invaliditāti neatpazīst naida noziegumus un neapzinās, ka konkrētais nodarījums varētu būt naida noziegums (īpaši saistībā ar naida runu);
- gadījumos, kad verbāla un fiziska aizskaršana vai vardarbība tiek veikta no ģimenes locekļu vai aprūpētāju puses (t.sk. institūcijās), cietušais izvēlas klusēt vai viņam nav iespēja vērsties pēc palīdzības/ ziņot par notikušo;
- cilvēki pierod pie vardarbības un verbālas aizskaršanas un sāk uztvert to kā normālu, ikdienišķu lietu;
- policijas darbiniekiem trūkst zināšanu un izpratnes, lai noziedzīgo nodarījumu identificētu un klasificētu kā iespējamu naida noziegumu (nav skaidrs, kādiem aspektiem jāpievērš uzmanība un kādi kontroljautājumi būtu jāuzdod šādos gadījumos);
- ja pats cietušais nenorādīs uz iespējamu saikni starp noziegumu un viņa invaliditāti, noziegums visbiežāk netiks izmeklēts kā iespējams naida noziegums.

2019. gada februārī Valsts policija uzsāka pirmo un līdz šim vienīgo RC ZELDA zināmo kriminālprocesu pēc 150. panta otrās daļas (par interneta vietnē izvietotu publikāciju, kas, iespējams, uzskatāms par naida noziegumu, kas veikts pret cilvēkiem ar invaliditāti). Saskaņā ar Valsts policijas sniegto informāciju, 2021. gada 8. jūlijā tika pieņemts lēmums par kriminālprocesa izbeigšanu, jo "izdarītajā nodarījumā nav noziedzīga nodarījuma sastāva".<sup>20</sup>

### ***Piemērs Nr.1***

2019. gada sākumā sociālajā tīklā Facebook tika publicēts Aivara Gedroica ieraksts "Invalīdi kropļi", kura mērķis, kā norādījis pats autors, ir "izvērtēt invalīdu (kropļu) vietu mūsu sabiedrībā". Autors aizskarošā veidā vērsies pret 2018. gada decembrī notikuša labdarības koncerta dalībniekiem (cilvēkiem ar fizisku invaliditāti un garīga rakstura traucējumiem), norādot, ka šāda pasākuma mērķis ir "degradēt visu sabiedrību līdz gara (un lauvas tiesa "mākslinieku" šoreiz bija tieši tādi) kropļu līmenim,

<sup>17</sup> Projekts "Policijas un NVO sadarbība cīņā ar naida noziegumiem Igaunijā, Latvijā un Lietuvā." Pieejams: <https://cilvektiesibas.org.lv/lv/projects/policijas-un-nvo-sadarbiba-cina-ar-naida-noziegumi-469/>

<sup>18</sup> Sigita Zankovska-Odiņa, Latvian Centre for Human Rights (2020), Hate crimes against the people with disability. Latvian country report. Unpublished.

<sup>19</sup> Turpat.

<sup>20</sup> Latgales reģiona pārvaldes Daugavpils iecirkņa Kriminālpolicijas nodaļas vēstule Nr.20/18/1/1-LRPnos/4922



*kuru intelektuālais potenciāls tikai varbūt tikai drusku pārsniedz cilvēkveidīgā pērtiķa līmeni". Tāpat autors uzskata, ka cilvēkus ar gaŗiga rakstura traucējumiem "nevar un nedrīkst iekļaut normālo cilvēku sabiedrībā, viņus jāievieto slēgtās ārstniecības un aprūpes iestādēs, no kurām viņi būtu jāved ārā pēc iespējas retāk, un jebkurā gadījumā kategoriski nav pieļaujama viņu vešana uz skatuves". Publikācijas autors iepriekš sociālajos tīklos (Facebook, Twitter) vairākkārt publicējis ierakstus, kas satur naida runu uz rasisma pamata. Lai arī A. Gedroica profili pēc ziņošanas gan Facebook, gan Twitter vairākkārt bloķēti (t.sk. iepriekš aprakstītais ieraksts), viņa ieraksti, arī tie, kas vērsti pret cilvēkiem ar invaliditāti, joprojām ir atrodamu internetā: [http://klab.lv/users/aivars\\_666/121597.html](http://klab.lv/users/aivars_666/121597.html) (Par t.s. cilvēkiem ar īpašām vajadzībām).*

Lai arī sākotnēji Valsts policija atteicās ierosināt kriminālprocesu, pēc Tiesībsarga biroja iesaistīšanās un lūguma prokuratūrai izvērtēt lēmuma par atteikšanos ierosināt kriminālprocesu tiesiskumu, 2019. gada februārī prokuratūra pieņēma lēmumu par kriminālprocesa ierosināšanu. Neskatoties uz to, ka Tiesībsarga birojs, izvērtējot konkrētās publikācijas saturu, kontekstu, izteikumu publiskumu un aizskāruma pakāpi, secināja, ka "publikācija acīmredzami veicina stereotipus sabiedrībā pret personām ar invaliditāti un personas darbībās ir saskatāmas noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes, par ko paredzēta atbildība Krimināllikuma 150. pantā"<sup>21</sup>, 2021. gada 8. jūlijā Latgales reģiona pārvaldes Daugavpils iecirkņa Kriminālpolicijas nodaļā pieņemts lēmums par kriminālprocesa izbeigšanu, jo "izdarītajā nodarījumā nav noziedzīga nodarījuma sastāva"<sup>22</sup>.

## 6. pants Sievietes ar invaliditāti

Sievietes ar invaliditāti ir īpaši pakļautas fiziskās un emocionālās vardarbības riskam ģimenē. To vēl vairāk pastiprina sociālā un fiziskā izolācija, atkarība no ģimenes locekļiem un aprūpētājiem, kā arī komunikācijas grūtības. Lai novērstu vardarbību pret sievietēm un vardarbību ģimenē, Latvijā nepieciešams ratificēt Eiropas Padomes Konvenciju par vardarbības pret sievietēm un vardarbības ģimenē novēršanu un apkarošanu (t.s. Stambulas konvencija). Ņemot vērā, ka konvencija paredz valsts aktīvu rīcību visa veida vardarbības pret sievietēm novēršanā, t.sk. sieviešu aizsardzībā, cietušo atbalstam un vainīgo saukšanu pie atbildības, tā sekmēs arī diskriminācijas, neiecietības un naida noziegumu pret sievietēm ar invaliditāti efektīvu izmeklēšanu un lielāku atbalstu cietušajiem. Neskatoties uz Satversmes tiesas 2021. gada 4. jūnija spriedumu lietā par atsevišķu Stambulas konvencijas normu atbilstību Latvijas Republikas Satversmei<sup>23</sup>, spriedums neuzliek Saeimai pienākumu ratificēt Stambulas konvenciju un tā ir politiska izšķiršanās, kam šobrīd trūkst pietiekama atbalsta Saeimā. Līdz ar to Latvija joprojām nav izpildījusi ANO komitejas rekomendāciju: "ratificēt

<sup>21</sup> LR Tiesībsarga biroja Pilsonisko un politisko tiesību nodaļas juristes I. Ambrasas sniegtā informācija e-pastā S. Zankovskai-Odiņa 2019. gada 17. jūlijā.

<sup>22</sup> Latgales reģiona pārvaldes Daugavpils iecirkņa Kriminālpolicijas nodaļas vēstule Nr.20/18/1/1-LRPnos/4922

<sup>23</sup> Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2021. gada 4. jūnija spriedums lietā Nr. 2020-39-02. Pieejams: [https://www.satv.tiesas.gov.lv/wp-content/uploads/2020/08/2020-39-02\\_Spriedums.pdf](https://www.satv.tiesas.gov.lv/wp-content/uploads/2020/08/2020-39-02_Spriedums.pdf)

Eiropas Padomes apstiprināto Konvenciju par vardarbības pret sievietēm un vardarbības ģimenē novēršanu un apkarošanu”.<sup>24</sup>

## 9. pants Piekļūstamība

### *Piekļūstamība COVID-19 noteikto ierobežojumu apstākļos*

COVID-19 pandēmijas apstākļos bija ļoti svarīgi nodrošināt skaidru un uzticamu informāciju, t.sk. vieglajā valodā par to, kas notiek valstī un konkrētajā pašvaldībā, kādi nosacījumi cilvēkiem jāievēro saistībā ar epidemioloģisko vai valdības izsludināto ārkārtējo situāciju, kā šie ierobežojumi ietekmē cilvēka ikdienas dzīvi. Tāpat bija svarīgi saprast, kā saņemt nepieciešamo palīdzību, piemēram, sasniegt veselības aprūpes speciālistu, sociālo darbinieku vai kādu sociālo pakalpojumu. Apstākļos, kad lielākā daļa iestāžu pārtrauca klātienē darbu ar klientiem un klātienē netika vai ļoti ierobežoti tika sniegta lielākā daļa sabiedrībā balstīto pakalpojumu, t.sk. dienas centru vai sociālo centru, kuros bija pieejams drēbju mazgāšanas un dušas pakalpojums, RC ZELDA atbalsta personas lēmumu pieņemšanā turpināja sniegt pakalpojumu ne tikai attālināti (izmantojot telefonu, WhatsApp vai Skype), bet arī dodoties pie atbalstāmās personas uz mājām, kam ir būtiska nozīme tieši krīzes situācijās.<sup>25</sup> Tas apliecina, ka arī pandēmijas laikā ir svarīgi ievērot principu, kas nosaka, ka atbalsta pakalpojumiem ir jābūt individualizētiem, veidotiem atbilstoši pakalpojuma saņēmēja situācijai un vajadzībām. Līdz ar to, katrs pakalpojums, kurš ir uz personu vērsts un sekmē personas atlabšanu, ir vērtējams kā būtisks un nepieciešams.

COVID-19 pandēmijas dēļ noteikto ierobežojumu laikā RC ZELDA pēc juridiskajām konsultācijām vērsās vairākas personas ar garīga rakstura traucējumiem – konsultāciju laikā tika konstatēts, ka personām ir bijušas problēmas ar dažādu iestāžu (pašvaldības sociālo dienestu, bāriņtiesu, banku, veselības speciālistu, u.c.) apmeklējumu un iesniegumu iesniegšanu. Lai arī iestāžu tīmekļa vietnēs vai pie iestāžu/ pakalpojumu sniedzēju ārdurvīm bija norādīta informācija par alternatīvām iespējām iesniegt iesniegumus vai dokumentus (piemēram, izmantojot e-platformas, vai rakstiskā veidā, iemetot dokumentus šim nolūkam paredzētās kastītēs), personām ar garīga rakstura traucējumiem, īpaši personām ar intelektuālās attīstības traucējumiem, bieži vien trūkst nepieciešamo digitālo prasmju e-pakalpojumu izmantošanai vai iesnieguma veidlapu sagatavošanai.

Par sociālo dienestu nepieejamību bažas pauduši arī pašvaldību sociālie darbinieki, norādot, ka mēnešiem ilgi strādājot attālināti un neredzot klientus klātienē, daudziem viņu redzeslokā esošajiem klientiem ar garīga rakstura traucējumiem ārkārtējās situācijas laikā bija vērojama psihiskās veselības stāvokļa saasināšanās un dzīves apstākļu pasliktināšanās.

COVID-19 pandēmijas laikā Latvijā divas reizes tika izsludināta ārkārtējā situācija. Dažādi ierobežojumi, t.sk. pārvietošanās brīvības ierobežojumi skāra arī personas ar garīga rakstura traucējumiem – gan tos, kuri dzīvoja ilgstošas sociālās aprūpes institūcijās, gan tos, kuri izmantoja sabiedrībā balstītos grupu dzīvokļu pakalpojumus.

<sup>24</sup> ANO Personu ar invaliditāti tiesību komitejas Noslēguma piezīmes par Latvijas Republikas sākotnējo ziņojumu, punkts 11 (d). Pieejams: [https://www.lm.gov.lv/sites/lm/files/data\\_content/rekomendacijas\\_lv\\_fin\\_0602181.pdf](https://www.lm.gov.lv/sites/lm/files/data_content/rekomendacijas_lv_fin_0602181.pdf)

<sup>25</sup> Plašāk par Atbalsta personas lēmumu pieņemšanā pakalpojuma sniegšanas izaicinājumi COVID-19 pandēmijas laikā iespējams lasīt: <https://zelda.org.lv/wp-content/uploads/Raksts-1.pdf>

## **Piemērs Nr. 2**

2020. gadā RC ZELDA saņēma vairākus satrauktu grupu māju klientu zvanus par to, ka viņi tiek ieslēgti un ārā tiek laisti reti, lielākoties tikai darbinieka pavadībā. Divās dažādu pašvaldību grupu mājās dzīvojošās personas sazinājās ar RC ZELDA atbalsta personām un lūdza palīdzību komunikācijā ar grupu dzīvokļa vadību.

Vienā no gadījumiem atbalsta persona konstatēja, ka arī periodā, kad pirmā izsludinātā ārkārtas situācija jau bija beigusies, tika turpināts ierobežot grupu dzīvokļa iemītnieku pārvietošanās brīvību. Bija atļautas obligātās pastaigas trīs reizes dienā, konkrētos laikos (katra pastaiga ilga 1.5 h bez iespējas atgriezties grupu dzīvoklī ātrāk). Grupu dzīvokļa iemītniekiem nebija atļauts atstāt grupu dzīvokļa teritoriju, bija ierobežota arī sūtījumu saņemšana no tuviniekiem (tos drīkstēja saņemt tikai 2 reizes nedēļā, sūtījumus saņēma darbinieki, pēc tam tos nododot adresātiem). Grupu dzīvokļa iemītniekiem bieži pēc plkst. 20:00 tika atņemti tālruņi, atdodot tos tikai nākamajā dienā. Neviens no darbiniekiem grupu dzīvokļa iemītniekus nebija informējis, ka ārkārtas situācija 2021. gada 10. jūnijā ir beigusies, tā vietā iemītnieki tika informēti, ka viņi joprojām nedrīkst atstāt grupu dzīvokli, un, ja noteikums tiks pārkāpts, tad iemītnieks tiks ievietots uz 14 dienām karantīnā savā istabā.

*RC ZELDA vērsās Labklājības ministrijā, lūdzot veikt izvērtējamu, vai grupu dzīvoklī veiktie ierobežojumi COVID-19 infekcijas izplatības mazināšanai ir samērīgi un vai netiek pārkāptas iemītnieku cilvēktiesības. Uz RC ZELDA iesniegumu tika saņemta Labklājības ministrijas atbilde, ka grupu dzīvoklī klientiem noteiktie ierobežojumi "pirmsšķietami nav samērīgi un ir pārvērtējami"<sup>26</sup>. Tika arī solīts, ka "pēc saņemtās informācijas izvērtēšanas Ministrija sniegs rekomendācijas darba organizācijai, kuru sagatavošanā tiks lūgts Slimību profilakses un kontroles centra speciālistu un nozarē strādājošo speciālistu viedoklis, ar mērķi noteikt un nodrošināt Covid-19 optimālos infekcijas izplatības ierobežošanas pasākumus grupu mājās/dzīvokļos, vienlaikus maksimāli saglabājot tiesības uz personisko brīvību".<sup>27</sup> RC ZELDA rīcībā gan nav informācijas vai un kā situācijā grupu dzīvoklī ir mainījusies.*

### *Pieklūstamība banku sniegtajiem pakalpojumiem*

RC ZELDA, sniedzot juridiskās konsultācijas personām ar garīga rakstura traucējumiem, vairākkārtīgi ir saskāries ar situāciju, kad konkrēta banka atsaka pakalpojumus personām, kuras tos vēlas saņemt uz notariāli apstiprinātas pilnvaras pamata – gan universālpilnvaras, kas ir beztermiņa, gan nākotnes pilnvarojuma, kad ir iestājies konkrētais pilnvaras darbības gadījums, ja ir pagājuši 10 vai vairāk gadu no pilnvaras izsniegšanas brīža. Atteikums tiek pamatots ar bankas Vispārējo darījumu noteikumu 1.6. punktu<sup>28</sup>, kurā ir noteikts, ka "banka patur tiesības nepieņemt pilnvarojumu vai pārtraukt turpmāku apkalpošanu uz pieņemtā pilnvarojuma pamata, ja tiek konstatēts, ka pilnvarojums nav noformēts atbilstoši

<sup>26</sup> Labklājības ministrijas 20.07.2020. atbildes vēstule uz RC ZELDA 19.06.2020. iesniegumu par situāciju grupu dzīvoklī X.

<sup>27</sup> Turpat.

<sup>28</sup> "Swedbank" AS Vispārējie darījumu noteikumi.

Pieejams: [https://www.swedbank.lv/static/pdf/about/terms/visparejie\\_darijumu\\_noteikumi\\_25092020\\_LAT.pdf](https://www.swedbank.lv/static/pdf/about/terms/visparejie_darijumu_noteikumi_25092020_LAT.pdf)

*piemērojamo tiesību aktu un bankas prasībām, nav pietiekami skaidrs un nepārprotams, vai jebkādu citu, pēc bankas ieskatiem, svarīgu iemeslu dēļ [..]. Banka patur tiesības pieprasīt klientam atjaunot pilnvarojumu, ja bankai radušās šaubas par pilnvarojuma spēkā esamību vai pilnvarojuma apjomu [..]". Konkrētajās situācijās pilnvaras atjaunošana nebija iespējama, jo pāris gadījumos personām bija progresējusi slimība, kas liedza viņām skaidri definēt notāram vai bankas darbiniekam nepieciešamību izsniegt jaunu pilnvaru, savukārt, vienā gadījumā – stājoties darbībā nākotnes pilnvarojumam, kas tika izdots vairāk kā pirms 10 gadiem, persona arī fiziski nespēja to ne parakstīt, ne izteikt jaunu gribu, jo bija paralizēta. Līdz ar to šādi pilnvarojumi zaudē savu jēgu bankas darījumos un spiež personām ierobežot rīcībspēju, kaut gan jautājums, izdodot nākotnes pilnvarojamu, ir ticis atrisināts jau pirms slimības progresēšanas.*

Tāpat ir bijuši atsevišķi gadījumi, kad bankas darbinieki atsakās atvērt bankas kontu, internetbanku vai izsniegt koda kalkulatoru, apšaubot personas ar garīga rakstura traucējumiem spēju rīkoties ar to, kā arī norādot uz iespējamām krāpnieciskām darbībām vai riskiem, ja personai kāds, piemēram, tuvinieks, atbalsta persona vai ģimenes asistents, palīdzēs. Visos šajos gadījumos banka aicinājusi atbalsta sniedzēju vērsties tiesā, lai ierobežotu personai rīcībspēju un ieceltu kādu no vecākiem vai tuviniekiem par aizgādni, lai tas varētu uzņemties personas konta un darījumu pārvaldību. Šāda pieeja ir pretrunā gan ANO Konvencijas 12. panta (tiesības uz tiesībspēju un rīcībspēju) nosacījumiem, gan 5. panta (vienlīdzība un diskriminācijas aizliegums) prasībām veikt saprātīgus pielāgojumus.

### **Piemērs Nr. 3**

Persona ar garīga rakstura traucējumiem vēlējas atvērt bankas kontu, un kopā ar atbalsta personu lēmumu pieņemšanā tika nolemts to darīt vienā no bankām. Pēc ilgām sarunām ar bankas darbinieci un juristu, banka atteicās atvērt bankas kontu, ja atbalstāmā persona to nedarīs viena pati, un blakus atradīsies atbalsta persona. Atbalsta persona izskaidroja, kāpēc viņai būtu svarīgi būt blakus atbalstāmajai personai (lai izskaidrotu darbinieces sacīto viņai saprotamā formā, jo atbalstāmajai personai bija intelektuālās attīstības traucējumi, turklāt viņa komunicēja tikai krievu valodā). Atsaucoties uz datu aizsardzību, bankas pārstāvji norādīja, ka atbalsta persona nedrīkst būt klāt sarunās ar bankas darbinieci, jo starp atbalstāmo personu un RC ZEL-DA noslēgtā Līguma par atbalstu lēmumu pieņemšanā forma neesot tiesiski regulēta un saistoša kredītiestādēm (turklāt, bankas pārstāvju skatījumā līgumā neesot skaidri definēti jautājumi un darbības, ko atbalsta persona var risināt). Bankas jurists ieteica ierobežot atbalstāmajai personai rīcībspēju un iecelt viņai aizgādni. Pēc šīs sarunas, atbalstāmā persona ar atbalsta personu devās uz citu banku – atvēra kontu un noguldīja naudu. Šajā bankā neviens neinteresējās, kas ir atbalsta persona, kāpēc viņa ir līdzās un kāpēc visu izskaidro.<sup>29</sup>

<sup>29</sup> Gala ziņojums "Atbalsta personas pakalpojuma izmēģinājumu projekta rezultātu izvērtējums. Pieejams: <https://www.lm.gov.lv/lv/media/10781/download,105.-106.lpp>.

#### **Piemērs Nr. 4**

Atbalstāmajai personai bija nepieciešams atjaunot internetbankas lietošanu, iegādājoties kodu kalkulatoru bankas filiālē. Atbalsta persona kopā ar atbalstāmo personu un viņa māti devās uz bankas filiāli un sniedza atbalstu komunikācijā ar bankas darbiniekiem, kuri izteica novērtējumu, ka izskatās, ka atbalstāmā persona nevarēs patstāvīgi lietot internetbanku, novirzot jautājuma izskatīšanu pie filiāles vadītājas. Filiāles vadītāja uzstāja, ka atbalstāmajai personai tieši nevarēs izsniegt kodu kalkulatoru, jo vispirms būtu jāizvērtē personas rīcībspēja un jānoformē māte par aizgādni, lai viņa varētu uzņemties dēla konta pārvaldību. Atbalstāmajai personai un viņa mātei tas bija nepieņemami, taču vadītāja palika pie sava viedokļa. Pēc neveiksmīgas turpmākās sarunas ar bankas konsultantu Rīgā, atbalstāmā persona un viņa māte nolēma atteikties no konkrētās bankas pakalpojumiem un ar atbalsta personas palīdzību devās atvērt kontu citā bankā, kur tas arī izdevās un kur nebija nekādu problēmu un pretenziju saistībā ar atbalstāmās personas veselības stāvokli un viņa spēju apšaubīšanu.<sup>30</sup>

Lai pārrunātu konstatētās problēmas, saņemot konkrētās bankas pakalpojumus, 2018. gada sākumā pēc bankas iniciatīvas tika organizēta trīspusēja tikšanās, kurā piedalījās Labklājības ministrijas Sociālās iekļaušanas politikas departamenta, bankas un RC ZELDA pārstāvji. Sanāksmē bankas pārstāvji apliecināja, ka bankas darbiniekiem nav informācijas kā rīkoties gadījumos, ja bankas klients ir persona ar garīga rakstura traucējumiem un ja šādu personu pavada, piemēram, asistents vai atbalsta persona, jo bankas standarti nepieļauj trešās personas klātbūtni, risinot ar banku saistītos privātpersonas jautājumus. Sanāksmes laikā RC ZELDA informēja bankas pārstāvjus gan par atbalsta personas lēmumu pieņemšanā pakalpojuma saturu, gan par 2012. gadā veikto rīcībspēja institūta reformu un ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām 12. pantu (tiesības uz tiesībspēju un rīcībspēju), aicinot arī iepazīties ar ANO Komitejas sagatavoto Vispārējo komentāru Nr.1, kas padziļināti skaidro ANO Konvencijas 12. panta saturu. Sarunas noslēgumā visas puses vienojās, ka nepieciešams turpināt šī jautājuma izpēti un domāt par bankas darbinieku apmācību.<sup>31</sup> RC ZELDA rīcībā nav informācijas, vai šādas mācības bankas darbiniekiem ir notikušas, bet publiski pieejamā informācija liecina, ka iepriekš minētās prakses īstenošana bankā turpinās joprojām.<sup>32</sup>

Vērtējot banku pakalpojumu pieejamību, būtisks aspekts ir arī skaidras un personai saprotamā veidā sniegtas informācijas nodrošināšana, izskaidrojot piedāvātā pakalpojuma būtību un citas ar tā izmantošanu saistītās niansas. RC ZELDA ir zināmi vairāki gadījumi, kad personas ar garīga rakstura traucējumiem ir noslēgušas līgumu par internetbankas lietošanu, taču tā arī to nav uzsākušas lietot, jo nav zinājušas, ka būs nepieciešami papildus finanšu ieguldījumi – interneta pieslēgums, dators vai viedtālrunis.

<sup>30</sup> Gala ziņojums "Atbalsta personas pakalpojuma izmēģinājumu projekta rezultātu izvērtējums. Pieejams: <https://www.lm.gov.lv/lv/media/10781/download,106.-107.lpp>.

<sup>31</sup> Gala ziņojums "Atbalsta personas pakalpojuma izmēģinājumu projekta rezultātu izvērtējums. Pieejams: <https://www.lm.gov.lv/lv/media/10781/download,106.lpp>.

<sup>32</sup> Linda Rozenbaha (24.05.2022.), Rūpes par drošību vai diskriminācija – ģimene sašutusi par apkalpošanu bankā. Pieejams: <https://www.delfi.lv/calis/jaunumi/rupes-par-drosibu-vai-diskriminacija-gimene-sasutusi-par-apkalposanu-banka.d?id=54369998>

### **Piemērs Nr. 5**

Persona ar garīga rakstura traucējumiem apmeklēja banku, lai izņemtu savu invaliditātes pensiju, un pieteiktos maksājuma kartei, kas līdz šim viņai nebija. Bankas darbinieks personai piedāvāja noslēgt līgumu arī par internetbankas lietošanu, jo tas esot bez maksas, kam persona arī piekrita. Taču persona šo pakalpojumu nevarēja izmantot, jo viņa nezināja, kas ir internets, un, ka, interneta izmantošanai būs nepieciešams arī dators vai cits tālrunis, ne viņas tālrunis ar podziņām. Šajā situācijā bankas darbinieks neizzināja personas nepieciešamību pēc pakalpojuma un neizstāstīja pakalpojuma būtību.<sup>33</sup>

Iepriekšminētie piemēri norāda uz būtiskiem trūkumiem pieklūstamībā dažādiem pakalpojumiem, kas liecina par nepieciešamību domāt par iniciatīvām, kas veicinātu dažādu pakalpojumu sniedzēju (arī t.s. vispārējo pakalpojumu sniedzēju) informētību par ANO Konvencijas principiem, t.sk. saprātīgu pielāgojumu nodrošināšanu, sniedzot pakalpojumus un informāciju personām ar invaliditāti.

## **12. pants. Vienlīdzīgas tiesībspējas atzīšana**

### *Rīcībspējas ierobežošana*

Lai gan ANO Komiteja 2017. gada augusta Noslēguma piezīmēs Latvijai norādīja, ka 2012. gadā veiktie Civillikuma grozījumi attiecībā uz rīcībspēju saglabā diskriminējošus nosacījumus, tostarp, pagaidu aizgādnību un daļēju rīcībspēju, un aicināja "atcelt Civillikumā ietvertās normas par aizvietoto lēmumu pieņemšanu, un atjaunot rīcībspēju pilnā apjomā visām personām ar invaliditāti, izmantojot atbalstītās lēmumu pieņemšanas mehānismu, kas respektē personas autonomiju, gribu un izvēli"<sup>34</sup>, nekādas publiski zināmas darbības, lai izvērtētu esošo regulējumu un praksi un iespējas ieviest dzīvē ANO 12. panta Konvencijas prasības, no likumdevēja vai tieslietu politikas veidotāju puses nav notikušas. Uz problēmām esošajā rīcībspējas institūta regulējumā un tā piemērošanā vairākkārt gan ir norādījis Tiesībsargs un NVO, atkārtoti arī aicinot ieviest alternatīvus risinājumus rīcībspējas ierobežošanai.

2022. gadā RC ZELDA veica izpēti par tiesu praksi rīcībspējas jautājumos laika periodā no 2021. gada 4. janvāra līdz 19. augustam, pamatojoties uz publiski pieejamo informāciju publikāciju veidā oficiālā laikraksta "Latvijas Vēstnesis" mājas lapas tiesu nolēmumu sadaļā.

Izpēte tika veikta tikai par tiem tiesu nolēmumiem, kuri attiecas uz personu ar garīga rakstura vai citiem veselības traucējumiem rīcībspēju, analizējot 210 publikācijas, un no tiesām saņemtos anonimizētos 20 pilnos tiesu nolēmumus. No 210 "Latvijas Vēstnesī" publicētajiem tiesu nolēmumiem 65% tiesu nolēmumu bija par pirmreizēju rīcībspējas ierobežošanu un 35% par ierobežojumu pārskatīšanu. Gan pirmreizēji vērtējot, vai rīcībspēja

<sup>33</sup> Gala ziņojums "Atbalsta personas pakalpojuma izmēģinājumu projekta rezultātu izvērtējums. Pieejams: <https://www.lm.gov.lv/lv/media/10781/download>, 106. lpp.

<sup>34</sup> ANO Personu ar invaliditāti tiesību komitejas Noslēguma piezīmes par Latvijas Republikas sākotnējo ziņojumu, punkts 20-21. Pieejams: [https://www.lm.gov.lv/sites/lm/files/data\\_content/rekomendacijas\\_lv\\_fin\\_0602181.pdf](https://www.lm.gov.lv/sites/lm/files/data_content/rekomendacijas_lv_fin_0602181.pdf)

būtu ierobežojama, gan pārskatot rīcībspējas ierobežojumus, visbiežāk tiek noteikti ierobežojumi maksājumu izdarīšanā un saņemšanā un darījumu slēgšanā. Pārskatot rīcībspējas ierobežojumus, tika novērota tendence ierobežojumus saglabāt iepriekšējā apmērā, vai vienā gadījumā tie tika papildināti ar jauniem.

Tiesu nolēmumu publikācijas rāda, ka 93% gadījumu tiek noteikts aizgādības veids – atsevišķā aizgādība, un tikai 7% gadījumu ir noteikta kopīgā aizgādība. Saskaņā ar analizētajām tiesu nolēmumu publikācijām un tiesu nolēmumiem, rīcībspēja nav atjaunota nevienai personai. Pirmreizēji nosakot rīcībspējas ierobežojumus atsevišķā aizgādība ir noteikta 92% gadījumu un kopīgā vien 8% gadījumu. Pārskatot rīcībspējas ierobežojumus, gluži tāpat kā ar ierobežojumu saglabāšanu iepriekšējā apmērā, tā arī ar aizgādības veidu – 95% tiek noteikta atsevišķā aizgādība un 5% kopīgā.

Analizējot tiesu nolēmumus tika secināts, ka tiesu praksē rīcībspējas jautājumos joprojām pastāv vairākas problēmas:

- 1) tiek noteikts ļoti plašs ierobežojumu apjoms, bez sīkāka iztīrījuma;
- 2) tiesām nav skaidrs termina “personiskās nemantiskās tiesības” saturs;
- 3) ierobežojumi nereti tiek noteikti arī attiecībā uz tādām tiesībām, kuras saskaņā ar starptautisko cilvēktiesību dokumentiem, ierobežot nedrīkst;
- 4) pārsvarā tiek noteikts aizgādības veids – atsevišķā lemtspēja, kad aizgādnis rīkojas patstāvīgi;
- 5) netiek motivēti vispār vai netiek pietiekami motivēti pieņemtie lēmumi;
- 6) tiek ierobežota rīcībspēja jomās, kurās hipotētiski personas darbības rezultātā varētu rasties nelabvēlīgas sekas.

Ņemot vērā, ka Latvijas Republikas normatīvie akti dažādās nozarēs nav atbilstoši tam, lai jau tagad pilnībā varētu īstenot ANO Konvencijas un ANO Komitejas Vispārējos komentāros iekļautos principus – pilnībā atteikties no rīcībspējas ierobežošanas institūta, RC ZELDA ieskatā nepieciešams rast pārejas perioda risinājumu. Tā ietvaros paralēli atbalstam lēmumu pieņemšanā atsevišķos gadījumos personām ar smagiem garīga rakstura traucējumiem varētu tikt saglabāta rīcībspējas ierobežošanas, taču tai būtu jābūt kā galējam līdzeklim, atbilstoši Civillikuma 357. pantam<sup>35</sup>. Turklāt ir nepieciešama plašāka diskusija starp politikas veidotājiem, likumdevēju un dažādām iesaistītajām pusēm, piemēram, tiesnešiem, prokuroriem, garīgās veselības aprūpes speciālistiem, tiesībsargu, kas uzrauga ANO Konvencijas īstenošanu Latvijā, kā arī NVO, kas pārstāv personu ar garīga rakstura traucējumiem intereses, u.c., lai vērtētu, kas ir nepieciešamie priekšnosacījumi, lai pilnībā varētu atteikties no rīcībspējas ierobežošanas, un vai to šobrīd ir iespējams īstenot. Tāpat ir svarīgi īstenot plašas skaidrojošas un informatīvas aktivitātes sabiedrībā.

RC ZELDA pieredze liecina, ka, ierobežojot personu rīcībspēju, tiek pieļautas situācijas, kad personai ar garīga rakstura traucējumiem ilgstoši nav aizgādņa, kā rezultātā persona savas intereses un tiesības nespēj realizēt – tādējādi rīcībspējas ierobežojums personai ir drīzāk kaitējis nevis nodrošinājis personas tiesību un interešu aizsardzību.

<sup>35</sup> Saskaņā ar Civillikuma 357. pantu: “Ja personai ir garīga rakstura vai citi veselības traucējumi, tās rīcībspēju var ierobežot, ja tas nepieciešams šīs personas interesēs un ir vienīgais veids, kā tās aizsargāt. Šādā gadījumā personai nodibināma aizgādība.”  
Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/90223-civillikums-pirma-dala-gimenes-tiesibas>

## **Piemērs Nr. 6**

1995. gadā personai ar garīga rakstura traucējumiem tika atņemta rīcībspēja. 2014. gadā tiesa pārskatīja rīcībspējas ierobežojumus, grozot tos no pilnas rīcībspējas ierobežojuma uz rīcībspējas ierobežojumiem jomās, kas skar: maksājumu izdarīšanu un saņemšanu; darījumu slēgšanu; rīcība ar mantu un tās pārvaldība, nekustamā īpašuma atsavināšana, ieķīlāšana un apgrūtināšana ar lietu tiesībām; nosakot, ka aizgādnis šajās jomās rīkojas kopā ar personu.

2017. gadā tiesa lietā par rīcībspējas ierobežojumu atcelšanu un personas atzīšanu par rīcībspējīgu, nolēma saglabāt rīcībspējas ierobežojumu nekustamā īpašuma atsavināšana, ieķīlāšana un apgrūtināšana ar lietu tiesībām, un noteikt jaunu rīcībspējas ierobežojumu komercdarbības veikšanā, nosakot, ka aizgādnis šajās jomās rīkojas kopā ar personu.

2015. gada rudenī ar bāriņtiesas lēmumu no pienākumu pildīšanas tika atcelts aizgādnis, un laikā līdz 2019. gada rudenim, kad ar bāriņtiesas lēmumu tika iecelts cits aizgādnis, persona bija bez aizgādņa, un ar visām dzīves situācijām, saņemot ģimenes asistenta pakalpojumu un laikā no 2018. gada rudens līdz 2019. gada novembra beigām – atbalsta personas lēmumu pieņemšanā pakalpojumu, tika galā pati.

Laika posmā, kad personai nebija aizgādņa, radās problēma ar personas nekustamo īpašumu un nepieciešamību steidzami risināt jautājumu par dzīvesvietas maiņu, jo ēka, kurā dzīvoja persona, atradās kritiskā stāvoklī (māja bija avārijas stāvoklī ar atslēgtu ūdensvadu un kanalizāciju) un apdraudēja viņas drošību. Lai persona varētu risināt dzīvesvietas maiņas jautājumu, viņa vērsās bāriņtiesā ar lūgumu iecelt aizgādni. Tika organizēta īpaši šim gadījumam starpinstitucionāla tikšanās ar sociālo dienestu, bāriņtiesu, personas ģimenes asistentu un atbalsta personu lēmumu pieņemšanā (turpmāk – atbalsta persona). Tikšanās laikā bāriņtiesas pārstāvis norādīja, ka bāriņtiesai nav iespējams iecelt personai aizgādni, ja neviens no normatīvajos aktos noteiktajām personām nepiekrīt par tādu kļūt, un piedāvāja par aizgādni kļūt ģimenes asistentam vai atbalsta personai. Ne ģimenes asistents, ne atbalsta persona par aizgādni nevarēja būt, jo gan ģimenes asistentam, gan atbalsta personai būtu interešu konflikts. Turklāt APLP pakalpojums jau pēc būtības ir pretējs aizgādņa funkcijām, jo aizgādnis nevis sniedz personai atbalstu lēmumu pieņemšanā, bet pieņem lēmumus un rīkojas cilvēka vietā. Pēc atkārtoti organizētas tikšanās ar bāriņtiesu, RC ZELDA saņēma vēstuli, kurā bāriņtiesa atkārtoti lūdza RC ZELDA iespēju noteikt aizgādņa kandidātu no RC ZELDA darbinieku vidus, par ko jau vairākkārtīgi klātienē tikšanās laikā tika skaidrots, ka tas nav iespējams, jo RC ZELDA ieskatā rīcībspējas ierobežošana kā tāda neatbilst personas ar garīga rakstura traucējumiem interesēm un ir pretrunā ANO Konvencijas 12. pantam, līdz ar to biedrības mērķos un statūtos nav paredzēts nodrošināt aizgādņa funkciju pildīšanu. Tāpat RC ZELDA norādīja, ka minētajai personai jau kopš 2016. gada ir vairākkārt nodrošinājusi juridisko palīdzību, t.sk. apmaksājot zvērināta advokāta palīdzību. Kopumā laika periodā no 2018. gada oktobra līdz 2019. gadam novembrim persona ar lūgumu steidzami iecelt aizgādni bāriņtiesā bija vērsusies vismaz 5 reizes.



Paralēli lūgumiem bāriņtiesai par steidzamu aizgādņa iecelšanu, personas ģimenes asistents un atbalsta persona palīdzēja personai meklēt risinājumus dzīvesvietas maiņai. Tika atrasts maiņas dzīvoklis, bet aizgādņi personai joprojām nebija, līdz ar to nebija iespējams turpināt maiņas procesu. Neraugoties uz to, ka aizgādņa personai nebija, bāriņtiesa personai pieprasīja veikt abu dzīvokļu nekustamā īpašuma vērtējumus, kas bija personai jāapmaksā no saviem līdzekļiem – 260 eiro apmērā. Persona šos abus nekustamā īpašuma vērtējumus pasūtīja, saņēma un iesniedza bāriņtiesā, taču personas rīcībspējas ierobežojumu un aizgādņa neesamības dēļ, maiņas process apstājās. Persona bija spiesta turpināt dzīvot avārijas stāvokļa mājā bez ūdens un kanalizācijas, un bija vienīgā persona, kas šajā ēkā turpināja dzīvot.

2019. gada oktobrī bāriņtiesa par personas aizgādņi iecēla personas avārijas stāvoklī esošās ēkas dzīvokļu īpašnieku biedrības valdes locekli, kurš bija labi pazīstams ar maiņas dzīvokļa īpašnieku, jo viņš bija otrs tās pašas avārijas stāvoklī esošās ēkas dzīvokļu īpašnieku biedrības valdes loceklis (turpmāk – maiņas dzīvokļa īpašnieks), līdz ar to tika radīts nopietns interešu konflikts, kuru bāriņtiesa klaji ignorēja pat pēc vairākkārtējiem norādījumiem. Pēc aizgādņa iecelšanas, aizgādņi kopā ar maiņas dzīvokļa īpašnieku, sagatavoja dzīvokļu maiņas līguma projektu, kas nebija personas interesēs, bet gan tikai maiņas dzīvokļa īpašnieka interesēs. Bāriņtiesai tika vairākkārtīgi norādīts gan klātienē, gan iesniegumu veidā, par aizgādņa ieinteresētību tikt pie personas nekustamā īpašuma, gan par maiņas līguma projekta personai nelabvēlīgiem nosacījumiem: maiņas dzīvoklī bija veikta ar būvvaldi nesaskaņota pārbūve – iebūvēta dušas telpa un tualete dzīvoklī – par kuru izvadiem nezināja pat maiņas dzīvokļa īpašnieks. Bāriņtiesa ignorēja arī to, ka maiņas dzīvoklī nebija uzstādīta apkures krāsns, kā arī norādīto faktu, ka nav zināms vai dzīvoklī esošais dūmvads ir lietošanas kārtībā, jo vizuāli mājas trepju telpā bija redzamas ugunsgrēka radītās pēdas. Papildus tam, bāriņtiesa ignorēja faktu, ka dzīvoklim nav zināms šķūnītis, kas tika minēts kā domājamā daļa maiņas līguma projektā, kur glabāt malku, un maiņas dzīvokļa tirgus vērtība bija zemāka par avārijas stāvoklī esošo personas nekustamo īpašumu (starpība bija 1300 eiro). Savukārt maiņas līguma projektā tika norādītas abu īpašumu kadastrālās vērtības, kas ir līdzvērtīgākas, bet daudz zemākas par tirgus vērtībām un radīja personai jautājumu, kāpēc viņai bija jāveic abu nekustamo īpašumu vērtēšana par saviem līdzekļiem, ja tās netiek ņemtas vērā. Bāriņtiesa apstiprināja maiņas līguma projektu bez papildus nosacījumiem maiņas dzīvokļa īpašniekam. Maiņas līguma projektu parakstīja aizgādņi, taču aizgādņībā esošā persona atteicās parakstīt maiņas līguma projektu, prasot maiņas dzīvokļa īpašniekam novērst visus trūkumus, t.i. izgatavot jaunu, atbilstoši esošajai situācijai, dzīvokļa kadastrālās uzmērīšanas plānu, pārbaudīt dūmvadu un uzstādīt apkures krāsni, kā arī parādīt konkrēto malkas šķūnīti. Ņemot vērā, ka maiņas dzīvokļa īpašnieks nebija ieinteresēts ieguldīt savus līdzekļus maiņas dzīvoklī un viņam nebija vairs interese par maiņas darījumu, viņš izlēma pārdot dzīvokli citai personai, līdz ar to maiņas darījums tika atcelts. Persona turpināja dzīvot savā avārijas stāvoklī esošajā nekustamajā īpašumā bez komunikācijām.

2020. gada aprīlī persona saņēma bāriņtiesas vēstuli, kurā bāriņtiesa norāda, ka ir sazinājusies ar aizgādni, kurš izrādījis interesi par iespēju iegūt personai sociālo dzīvokli, uz ko bāriņtiesa norādījusi, ka ir devusi aizgādnim norādījumus pārvaldīt mantu un gādāt, ka viņa dzīvo sociāli drošos apstākļos. Tāpat bāriņtiesa norādījusi, ka aizgādnis un ģimenes asistents kopā ar personu var vērsties Sociālajā dienestā, lai risinātu dzīvesvietas jautājumu.

Nemot vērā, ka pēdējās tikšanās reizēs aizgādnis pret aizgādņībā esošo personu izturējās emocionāli vardarbīgi un agresīvi, kā arī to, ka persona turpināja dzīvot avārijas stāvoklī esošajā nekustamajā īpašumā bez komunikācijām, personai jūtamī pasliktinājās ne vien garīgā veselība, bet arī fiziskā veselība. No aizgādņa pušes personai netika sniegts nekāds atbalsts vai palīdzība, un persona 2020. gada septembra beigās vērsās ar kārtējo iesniegumu bāriņtiesā par aizgādņa atcelšanu no aizgādņa pienākuma pildīšanas, jo kopš 2020. gada jūlija beigām personai ar dzīvesvietas pārdošanu un meklēšanu palīdzējušas citas personas. Uz 2020. gada 6. novembri personas nekustamajam īpašumam bija atrasti divi pircēji, kas bija gatavi maksāt par īpašumu lielāku summu, kāda tā tika norādīta nekustamā īpašuma vērtējumā, kā arī personai tika atrasts cits maiņas dzīvoklis, kuru, diemžēl, nācās zaudēt, jo bāriņtiesa kavējās risināt jautājumu par aizgādņa maiņu, kaut gan cits aizgādnis jau bija pieteicies, bet iepriekšējo neatcēla, norādot, ka neesot vēl saņemta atbilde no esošā aizgādņa par 2020. gada septembra beigās iesniegto iesniegumu.

2020. gada oktobrī persona saņēma zvērināta notāra paziņojumu, kurā norādīts, ka tiek rīkota dzīvokļu biedrības kopsapulce, kuru iniciē viens no dzīvokļu īpašnieku biedrības valdes locekļiem (iepriekš šī persona bija arī maiņas dzīvokļa īpašnieks), kurā tiks balsots par ēkas rekonstrukcijas projektu, finansējuma avota noteikšanu u.c. darbiem, kā arī balsojumu par ēkas renovācijas darbu veikšanu, trūkumu novēršanu un būvdarbu un projektēšanas finansējuma avota noteikšanu. Vienlaicīgi tika atsūtītas arī dzīvokļu īpašnieku biedrības finanšu un veikto darbu atskaites no 2018. gada 1. maija līdz 2020. gada 1. novembrim, kā arī kopsapulces lēmumu projekts, kurā, pēc norādītās informācijas, bija secināms, ka no personas līdz 2020. gada 31. decembrim tika sagaidīts, ka viņa veiks maksājumu par iepriekš minētajiem darbiem par savu dzīvokli (25,4 kvadrātmetri) 20 194,78 eiro apmērā. Nemot vērā to, ka personas rīcība šādas summas nebija, personai bija risks palikt bez sava nekustamā īpašuma, un, par ko persona atkal informēja bāriņtiesu. Bāriņtiesa ar savu bezdarbību, nepārstāvot personas intereses, pat ir kaitējusi tām, jo iecēla par aizgādni vienu no dzīvokļa biedrības valdes locekļiem, kurš kopīgi ar otru valdes locekli centās izlikt personu no viņai piederošā nekustamā īpašuma, burtiski atstājot viņu uz ielas.

Ar 2020. gada novembri personai tika iecelts cits aizgādnis, taču 2022. gada vasaras nogalē personai situācija ar dzīvesvietu nebija mainījusies. Persona joprojām dzīvoja tajā pašā avārijas stāvoklī esošajā nekustamajā īpašumā bez komunikācijām. Šis īpašums personai bija jāatbrīvo līdz 2022. gada vasaras beigām, jo 2022. gada pavasarī dzīvoklis tika pārdots, atļaujot personai tajā dzīvot līdz 2022. gada vasaras

nogalei. Diemžēl, personas aizgādņi turpina nepildīt aizgādņa pienākumus, pamatojot to ar pienācīgas samaksas neesamību, par ko bāriņtiesa ir informēta. Aizgādņi arī nav palīdzējis personai atrast citu dzīvesvietu, tādējādi persona pašlaik ir izmitināta īslaicīgās uzturēšanās mītnē.

Minētajā situācijā, ar bāriņtiesas rīcību tiek pārkāptas personas tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību, ieskaitot tiesības uz īpašumu, jo valsts personai ir ierobežojusi rīcībspēju nekustamā īpašuma atsavināšanas, ieķīlāšanas un apgrūtināšanas ar lietu tiesībām jomā, taču viņas intereses šajā jomā nepārstāv ne aizgādņi, ne bāriņtiesa, kas nozīmē, ka persona šī ierobežojuma dēļ var zaudēt savu nekustamo īpašumu, jo tam paredzētie finanšu līdzekļi no nekustamā īpašuma pārdošanas var tikt izlietoti dažādu īslaicīgu sociālo pakalpojumu saņemšanā, ne sava nekustamā īpašuma iegādei.

### *Atbalstītā lemtspēja un atbalsta personas lēmumu pieņemšanā pakalpojums*

Lai gan jau 2012. gadā, kad tika grozīts rīcībspējas institūta regulējums, tika diskutēts par nepieciešamību Civillikumā iestrādāt atbalstīto lēmumu pieņemšanu kā alternatīvu mehānismu rīcībspējas ierobežošanai, un, lai gan jau 2015. gadā tika uzsākts pirmais atbalstītās lēmumu pieņemšanas pilotprojekts, sniedzot atbalstu 28 personām ar garīga rakstura traucējumiem, 12 gadus pēc ANO konvencijas stāšanās spēkā atbalstītā lēmumu pieņemšana vēl arvien nav nostiprināta normatīvajos aktos kā alternatīva rīcībspējas ierobežošanai, kā arī, finansējuma trūkuma dēļ tā ir pieejama tikai ļoti nelielam cilvēku skaitam.

Atbilstoši ANO Konvencijā un ANO Komitejas Vispārējos komentāros iekļautajiem principiem, RC ZELDA ir attīstījusi jaunu rīcībspējas ierobežošanai alternatīvu mehānismu – atbalstīto lemtspēju, izmantojot Latvijā līdz šim neizmantotas, inovatīvas atbalsta sniegšanas metodes – uz personu vērsto domāšanu un plānošanu. Laikā no 2017. gada 1. decembra līdz 2019. gada 30. novembrim pēc Labklājības ministrijas pasūtījuma atbalsta personas lēmumu pieņemšanā pakalpojums (turpmāk – APLP pakalpojums) tika aprobēts izmēģinājumu projekta ietvaros. Divu gadu laikā atbalsts tika sniegts 332 personām visā Latvijā (7 lielajās pilsētās un 63 novados), pakalpojuma ietvaros palīdzot personām ar garīga rakstura traucējumiem plānot un pašām pieņemt lēmumus par savu dzīvi, īstenot tiesībspēju un rīcībspēju, paplašināt savu dabisko atbalsta loku, pilnveidot spējas pārstāvēt sevi un aizsargāt savas intereses, kā arī paplašināt atbalstāmās personas zināšanas un izpratni par savām tiesībām.<sup>36</sup> RC ZELDA arī izstrādāja priekšlikumus turpmākai pakalpojuma ieviešanai, sagatavojot gan pakalpojuma aprakstu, organizēšanas un finansēšanas kārtību, t.sk. veicot pakalpojuma ieviešanai nepieciešamo izmaksu aprēķinu, gan priekšlikumus normatīvo aktu grozījumiem pakalpojuma ieviešanai.<sup>37</sup> Izstrādātais modelis 2021. gada 5. februārī tika apstiprināts Labklājības ministrijas Sociālo pakalpojumu attīstības padomē. 2022. gada aprīlī Labklājības ministrija sagatavoja Konceptuālo ziņojumu “Par atbalsta personas lēmumu pieņemšanā pakalpojuma ieviešanu”<sup>38</sup>, iekļaujot risinājumus APLP pakalpojuma ievie-

<sup>36</sup> Izmēģinājumu projekta kvalitatīvo un kvantitatīvo rezultātīvo rādītāju apkopojums un izvērtējums pieejams: <https://www.lm.gov.lv/lv/izmeginajumu-projekta-kvalitativo-un-kuantitativo-rezultativo-raditaju-apkopojums-un-izvertejums>

<sup>37</sup> Gala ziņojums “Atbalsta personas pakalpojuma izmēģinājumu projekta rezultātu izvērtējums” pieejams: <https://www.lm.gov.lv/lv/gala-zinojums-atbalsta-personas-pakalpojuma-izmeginajumu-projekta-rezultatu-izvertejums>

<sup>38</sup> Pieejams: [https://tapportals.mk.gov.lv/legal\\_acts/db118936-85c0-4d30-a08e-14ef7acde733](https://tapportals.mk.gov.lv/legal_acts/db118936-85c0-4d30-a08e-14ef7acde733)

šanai Latvijā. Saskaņā ar rīkojuma projektu APLP pakalpojuma pakāpeniska ieviešana un finansēšana no gadskārtējā valsts budžeta likumā piešķirtajiem līdzekļiem valsts deleģēta uzdevuma pildīšanai paredzēta no 2023. gada 1. jūlija.<sup>39</sup> Tomēr, ņemot vērā, ka ziņojums joprojām nav apstiprināts Ministru kabinetā, pastāv bažas, ka plānojot un apstiprinot 2023. gada valsts budžetu, tajā netiks paredzēti līdzekļi jauna sabiedrībā balstīta pakalpojuma ieviešanai un finansēšanai. Līdz ar to RC ZELDA turpina meklēt alternatīvus risinājumus pakalpojuma nepārtrauktības un ilgtspējas nodrošināšanai dažādu projektu ietvaros.<sup>40</sup>

Kopumā Latvijā trūkst pieejamu sabiedrībā balstītu sociālo pakalpojumu pilngadīgām personām ar garīga rakstura traucējumiem. Sniedzot APLP pakalpojumu izmēģinājumu-projekta ietvaros, izdevās uzrunāt un sasniegt daudzus cilvēkus, kuri līdz šim nebija saņēmuši sabiedrībā balstītus sociālos pakalpojumus un/ vai nebija vērsušies un sadarbojušies ar sociālo dienestu. Regulāra komunikācija ar pašvaldību sociālajiem darbiniekiem un personām ar garīga rakstura traucējumiem vai viņu tuviniekiem, kas vērsas RC ZELDA un interesējas par APLP pakalpojuma pieejamību, liecina, ka ne vienmēr sociālā dienesta piešķirtie pakalpojumi – ģimenes asistents, aprūpe mājās, u.c., atbilst personas ar garīga rakstura traucējumiem interesēm un vajadzībām. Proti, personai ir nepieciešamās prasmes, lai sevi aprūpētu, bet ir nepieciešams atbalsts lēmumu pieņemšanā un īstenošanā, kā arī psihoeemocionāls iedrošinājums, ko varētu nodrošināt APLP pakalpojums.

## 13. pants Tiesas pieejamība

Tiesas pieejamība ir lielā mērā atkarīga no personai ar garīga rakstura traucējumiem pieejamās informācijas par tiesību aizsardzības līdzekļiem, pieejamiem resursiem un juridiskās palīdzības kvalitātes. Personām ar garīga rakstura traucējumiem ir ļoti ierobežotas iespējas saņemt regulāru atbalstu lēmumu pieņemšanā un kvalitatīvu juridisko palīdzību, atbilstošu finanšu līdzekļu un informācijas vieglajā valodā trūkuma dēļ. Juridiskās palīdzības administrācija nodrošina juridisko palīdzību tikai ierobežotā apjomā personām, kurām piešķirts maznodrošinātas vai trūcīgas personas statuss, kā arī personām, kuras atrodas pilnā valsts apgādībā, piemēram, uzturas valsts ilgstošas sociālās aprūpes institūcijā. Vienlaikus valsts nodrošināto juridisko palīdzību nav iespējams saņemt lietās, kas saistītas ar ārpusstiesas procesiem, piemēram, iesniegumu iesniegšana valsts vai pašvaldību institūcijās, atbilstošu skaidrošana, tiesību un interešu aizsardzība bāriņtiesās, utt. Tāpēc viena no RC ZELDA pamatfunkcijām ir bezmaksas juridiskās palīdzības sniegšana personām ar garīga rakstura traucējumiem, sagatavojot vai palīdzot sagatavot dažādus iesniegumus pašvaldības un valsts iestādēm (t.sk. policijai, prokuratūrai, sociālajiem dienestiem) un tiesām, kā arī nodrošinot pilnu juridisko palīdzību administratīvā procesa ietvaros. Atsevišķās lietās, kas ir

<sup>39</sup> Rīkojuma projekts "Par konceptuālo ziņojumu "Par atbalsta personas lēmumu pieņemšanā pakalpojuma ieviešanu"". Pieejams: Rīkojuma projekts (mk.gov.lv)

<sup>40</sup> 2020. gada 11. martā Atbalsta personas pakalpojums lēmumu pieņemšanā reģistrēts Sociālo pakalpojumu reģistrā (reģistrācijas kods: 0010000889919990702; Sociālo pakalpojuma sniedzēju reģistrācijas apliecība Nr. 1299). 2020. gadā atbalsta personas pakalpojums lēmumu pieņemšanā tika nodrošināts 10 Latvijas pašvaldībās 77 personām, 2021. gadā atbalsta personas pakalpojums lēmumu pieņemšanā nodrošināts 7 Latvijas pašvaldībās 51 personai (Sabiedrības integrācijas fonda finansējums, Talsu un Tukuma novadu pašvaldību finansējums), savukārt 2022. gadā minētais pakalpojums tiek nodrošināts 38 personām (Talsu novada, Tukuma novada, Gulbenes novada un Jūrmalas pilsētas pašvaldību finansējums). 2022. gada 1. novembrī APLP pakalpojuma nodrošināšana 42 personām ar garīga rakstura traucējumiem Centrālās finanšu un līguma aģentūras administrēta projekta ietvaros tiks uzsākta vēl sešās pašvaldībās: Liepājas, Daugavpils, Jelgavas valstspilsētās un Bauskas, Jēkabpils un Dienvidkurzemes novados.

stratēģiski nozīmīgas un skar plašākas sabiedrības intereses, RC ZELDA nodrošina arī zvērīnātu advokātu personas ar garīga rakstura traucējumiem pārstāvībai tiesā (gan civilīietās un krimināllīietās, gan arī administratīvajās līietās). Latvijā nav citu NVO, kas nodrošinātu šādas kvalitātes un apjoma pakalpojumu tieši personām ar garīga rakstura traucējumiem.

2020. gada jūnijā publicētajā pētījumā “Pieeja tiesiskumam Latvijā” secināts, ka cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem nepieciešama no citām mērķa grupām atšķirīga pieeja. Ievērojot katra cilvēka diagnosticēto garīgo traucējumu raksturu, kopējā valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēma viņiem tiesā veidā nebūs piemērota, jo būs nepieciešams starpnieks jeb palīgs juridiskās konsultācijas saņemšanai, kurš nodrošinās saikni un izpratni starp juridiskās palīdzības sniedzēju un saņēmēju.<sup>41</sup>

Saskaņā ar Kriminālprocesa likumu, par pārstāvi kriminālprocesā par medicīniska rakstura piespiedu līdzekļa noteikšanu var būt *“tādas nevalstiskās organizācijas pārstāvis, kura veic personu ar garīga rakstura traucējumiem tiesību aizsardzības funkcijas”*<sup>42</sup>. Ņemot vērā, ka RC ZELDA darbības mērķis ir veicināt cilvēku ar garīga rakstura traucējumiem tiesību ievērošanu un interešu aizstāvību, biedrība ik pa laikam saņem zvanus no tiesām, kas, atsaucoties uz iepriekš minēto regulējumu, lūdz uzņemties personas pārstāvību. Tomēr līdz šim RC ZELDA no pārstāvības ir atteikusies, jo ierobežoto cilvēku un finanšu resursu dēļ nevar uzņemties papildus normatīvajā regulējumā NVO deleģētas funkcijas, kuru īstenošanai valsts nav paredzējusi nekādu finansējumu. Biedrības darbības nodrošināšanai nav pieejams pastāvīgs institucionāls finansējums, līdz ar to papildus funkciju uzņemšanās ārpus esošajiem projektiem, nav iespējama un būtu apsverama tikai atsevišķās līietās, kas ir stratēģiski nozīmīgas un skar plašākas sabiedrības intereses. Uz nepieciešamību rast risinājumu šajā jautājumā RC ZELDA veiktajās intervijās<sup>43</sup> norādījuši arī tiesas un prokuratūras pārstāvji, uzsverot, ka bieži vien personām ar garīga rakstura traucējumiem nav ko noteikt par pārstāvjiem, jo ne ģimene, ne bāriņtiesa nav ieinteresēta vai nevēlas uzņemties pārstāvību. Īpaši tas attiecas uz gadījumiem, kad noziedzīgs nodarījums noticis ģimenē. Piemēram, kādā no līietām māte atteicās kļūt par sava dēla ar garīga rakstura traucējumiem pārstāvi, jo noziegumu bija veicis mātes civilvīrs. Tāpēc būtu nepieciešams noteikt konkrētu institūciju vai NVO, kas nodrošinātu personu ar garīga rakstura traucējumiem pārstāvību, vienlaikus paredzot tam noteiktu finansējumu.

Joprojām aktualitāti saglabā jautājums par personas tiesībām uz pieeju tiesai gadījumos, kad tiek skatītas līietas par medicīniska rakstura piespiedu līdzekļa noteikšanu, grozīšanu vai atcelšanu, proti, personas dalību tiesas sēdē un tās iespaidu uz medicīniska rakstura piespiedu līdzekļa piemērošanu. Kā liecina gan RC ZELDA pieredze, gan Tiesībsarga veikta izpēte, personas ļoti retos gadījumos pašas piedalās tiesas sēdēs, kurās pēc būtības tiek lemts jautājums tieši par viņu brīvības ierobežojuma pamatotību, jo viņas uz šīm tiesas sēdēm netiek aicinātas. Tāpat “tiesībsargs vairākkārt ir konstatējis, ka personai nozīmētie pārstāvji (piemēram, bāriņtiesas pārstāvis un aizstāvis) nereti savus pienākumus tiesas sēdē pilda formāli, kā arī pirms tiesas sēdes, nav uzklāusījuši (tikušies) ar konkrēto personu,

<sup>41</sup> Pētījums “Pieeja tiesiskumam Latvijā” (2020), 114.lpp. Pieejams: [https://www.tm.gov.lv/sites/tm/files/content/ESF/pieeja\\_tiesiskumam\\_latvija\\_gala\\_zinojums\\_26062020.pdf](https://www.tm.gov.lv/sites/tm/files/content/ESF/pieeja_tiesiskumam_latvija_gala_zinojums_26062020.pdf)

<sup>42</sup> Kriminālprocesa likuma 91. pants “Pārstāvis kriminālprocesā par medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu noteikšanu”, pieņemts 21.04.2005. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums>

<sup>43</sup> Intervija ar Rīgas tiesas apgabala prokuratūras prokuroriem (30.08.2022.). Intervija ar Rīgas pilsētas tiesas tiesnesēm (26.09.2022.).

noskaidrojot viņu viedokli, kā arī nav iepazinušies ar konkrētās lietas materiāliem”<sup>44</sup>. Šāda pārstāvība pēc būtības nevar tikt uzskatīta par efektīvu. Arī tiesneši un prokurori norāda, ka lielā mērā paļaujas uz ārstu (ekspertu) atzinumiem, kuros nereti norādīts, ka dalība tiesas sēdē varētu radīt papildus stresu un pasliktināt personas psihisko stāvokli, līdz ar to nebūtu pieļaujama vai ieteicama personas veselības stāvokļa dēļ.<sup>45</sup>

Jautājumam par personas dalību tiesas sēdē un tās iespaidu uz medicīniska rakstura piespiedu līdzekļa piemērošanu vairākos lēmumos ir pievērsies arī Augstākās tiesas Senāts. Kādā no lietām Senāts norādīja, ka, *“neuzaicinot personu, kurai piemērots medicīniska rakstura piespiedu līdzeklis, uz tiesas sēdi, kurā tiek lemts jautājums par šā piespiedu līdzekļa atcelšanu vai grozīšanu, ja vien ārsts (eksperts) nav atzinis, ka personas piedalīšanās nebūtu pieļaujama vai nebūtu ieteicama tās veselības stāvokļa dēļ, tiesa pārkāpj Kriminālprocesa likuma 15. pantā nostiprinātās tiesības uz lietas taisnīgu izskatīšanu. Šāda atziņa izriet no nosacījuma, ka tiesai, izlemjot jautājumu par medicīniska rakstura piespiedu līdzekļa atcelšanu vai grozīšanu, process ir jāveic tā, lai nodrošinātu taisnīgu tiesas spriešanu un personas, kurai piemērots medicīniska rakstura piespiedu līdzeklis, tiesību ievērošanu”*.<sup>46</sup>

## 19. pants Neatkarīga dzīve un iekļaušanās sabiedrībā

2015. gadā Latvijā 115 pašvaldībās tika uzsākts īstenot deinstitucionalizācijas (turpmāk – DI) procesu, ko plānots noslēgt 2023. gadā<sup>47</sup>. Tas paredz personu ar garīga rakstura traucējumiem iekļaušanu sabiedrībā (t.sk. nodrošinot pārcelšanos no dzīves ilgstošās aprūpes institūcijās uz dzīvi sabiedrībā), attīstot un sniedzot dažādus sabiedrībā balstītus pakalpojumus, tādējādi veicinot personu neatkarību un patstāvību. Tomēr plānā ietvertā deinstitucionalizācijas definīcija neietver otru svarīgāko DI aspektu – institucionālās aprūpes samazināšanu līdz to pilnīgai slēgšanai. Tieši pretēji, ieguldot valsts budžeta līdzekļus institūciju infrastruktūrā un attīstībā, pretēji DI būtībai, tiek spēcīnāta institucionālā aprūpe.

2020. gada beigās valsts finansētajos ilgstošās sociālās aprūpes centros dzīvoja 4382 cilvēki ar garīga rakstura traucējumiem, pašvaldību finansētajās grupu mājās (dzīvokļos) – 268 cilvēki. Papildus tam 2020. gadā 1003 cilvēki ar garīga rakstura traucējumiem saņēma dienas aprūpes centru pakalpojumus, 106 – specializēto darbnīcu pakalpojumus, bet 381 – aprūpi mājās. Kopumā tas nozīmē, ka no sociālos pakalpojumus saņēmušajiem cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem 29% saņēma sabiedrībā balstītus sociālos pakalpojumus, bet 71% – aprūpi ilgstošās aprūpes institūcijā. Tas nozīmē, ka valstī pieejamais sociālo pakalpojumu nodrošinājums neatbilst personu ar garīga rakstura traucējumiem vajadzībām

<sup>44</sup> Latvijas Republikas tiesībsargs (2020.gada 15.janvārī Nr.1-12/3), Ziņojums par pārbaudes vizīti VSIA “Rīgas psihiatrijas un narkoloģijas centrs” Tiesu psihiatrisko ekspertīžu un piespiedu ārstēšanās centra ar apsardzi A blokā. Pieejams: [https://www.tiesibsargs.lv/wp-content/uploads/migrate\\_2022/content/1\\_12\\_3\\_1582122632.pdf](https://www.tiesibsargs.lv/wp-content/uploads/migrate_2022/content/1_12_3_1582122632.pdf)

<sup>45</sup> Intervija ar Rīgas tiesas apgabala prokuratūras prokuroriem (30.08.2022.). Intervija ar Rīgas pilsētas tiesas tiesnešiem (26.09.2022.).

<sup>46</sup> Latvijas Republikas Augstākā tiesa (2021), Apkopojums par medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanas problēmjaudājumiem Senāta nolēmumos (2017–2020), 32. lpp. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/tiesu-prakses-apkopojumi/kriminaltiesibas>

<sup>47</sup> Ricības plāns deinstitucionalizācijas īstenošanai 2015. – 2020. gadam apstiprināts 2015. gada 15. jūlijā. Pieejams: [https://www.lm.gov.lv/sites/lm/files/data\\_content/ricplans\\_groz\\_201710171.pdf](https://www.lm.gov.lv/sites/lm/files/data_content/ricplans_groz_201710171.pdf)

un sabiedrībā balstītie pakalpojumi nav pieejami pietiekamā daudzumā. Uzsākot DI projektu īstenošanu, šī proporcija bija 20:80%, bet mērķis līdz 2023. gada beigām tika noteikts 45:55%.<sup>48</sup>

Laikā no 2016. gada līdz 2020. gada jūlijam DI projekta ietvaros valsts sociālās aprūpes centrus, lai uzsāktu dzīvi sabiedrībā, atstājušas 213 personas ar garīga rakstura traucējumiem. Līdz 2020. gadam, valsts sociālās aprūpes centru klientiem nebija plašas iespējas pāriet uz dzīvi sabiedrībā, jo nebija izveidots nepieciešamais sabiedrībā balstīto sociālo pakalpojumu tīkls pašvaldībās, kā arī pašvaldībās nav pietiekoša brīva dzīvojamā fonda, lai nodrošinātu personas ar patstāvīgu dzīvojamo platību. Kopumā, uzsākot DI procesu bija plānots, ka līdz 2023. gada beigām no valsts sociālās aprūpes institūcijām uz dzīvi sabiedrībā pāries 700 pilngadīgas personas ar garīga rakstura traucējumiem. Šobrīd plānotais no institūcijām izgājušo pilngadīgo personu skaits ir samazināts uz 525 personām.

*Atbalsta pieejamība institūcijās dzīvojošajām personām patstāvīgas dzīves uzsākšanai*

Vērtējot personu ar garīga rakstura traucējumiem pārcelšanos no dzīves ilgstošas sociālās aprūpes institūcijās uz dzīvi sabiedrībā (grupu mājās, sociālajos dzīvokļos) DI projekta ietvaros, plānošanas reģionu, pašvaldību sociālo dienestu pārstāvji un pakalpojumu sniedzēji ir norādījuši uz vairākām būtiskām problēmām<sup>49</sup>:

- *Nepietiekama komunikācija starp iesaistītajām pusēm gan pirms personas pārcelšanās uz dzīvi sabiedrībā, gan vēlāk: sociālās aprūpes centru, pašvaldības sociālo dienestu, pakalpojuma sniedzēju un pašu personu ar garīga rakstura traucējumiem. Nereti pirms pārcelšanās uz jauno dzīvesvietu persona tajā iepriekš nav bijusi, līdz ar to vide viņai ir pilnīga sveša un nerada drošības sajūtu: "Par cilvēkiem, kas nāk pie mums uz pakalpojumiem – kļūda, ka pašā sākumā nesatikāties ar šo cilvēku. Tikai vēlāk sapratām, ka svarīgi ar visiem satikties, lai redz vidi, cilvēku, iepazīstas ar visu un pats pieņem lēmumu – grib te nākt, vai negrib. Tas ir svarīgi. Cilvēks atbrauc kopā ar darbiniekiem un redz vidi un pats dod piekrišanu." Tāpēc, lai nodrošinātu, ka piedāvātie pakalpojumi atbilst personas vajadzībām, atsevišķi pakalpojumu sniedzēji izvirzījuši nosacījumu pirms iesnieguma rakstīšanas potenciālajam klientam atbraukt un apskatīt iespējamo dzīvesvietu un tās piedāvātās iespējas: "Ļoti būtiski, ka atved un parāda, pirmajā reizē brauc līdz sociālais darbinieks, mēs visu izrunājam darbinieku starpā – visas nianšes ar ko jāstrādā, ar ko jārēķinās, lai neslēpj neko, jo, ja zini ar ko strādāt, tad var strādāt." Šāda prakse būtiski atvieglo tālāko darbu ar personu.*
- *Nepietiekama sagatavotība dzīvei sabiedrībā, īpaši tām personām, kuras uz sociālās aprūpes institūcijām pārcēlušās no bērnunamjiem. Neskatoties uz to, ka DI projekts paredz, ka personām, kuras no sociālās aprūpes institūcijām gatavojas pāriet uz dzīvi sabiedrībā, tiek nodrošināts sociālā mentora pakalpojums, realitātē tas atsevišķās vietās kļūva pieejams tikai 2021. gada beigās. Līdz ar to personām, kuras pārceļas uz dzīvi sabiedrībā, nav izpratnes par patstāvīgu dzīvi, trūkst pašaprūpes un ikdienas dzīvei nepieciešamās prasmes (ēst gatavošanas, telpu uzkopšanas, veļas mazgāšanas, iepirkšanās,*

<sup>48</sup> Labklājības ministrija, Informatīvais ziņojums "Sociālo pakalpojumu attīstības pamatnostādņu 2014.-2020.gadam īstenošanas gala ietekmes novērtējums", 13.-14.lpp. Pieejams: <https://tapportals.mk.gov.lv/legalActs/a7d57dd0-0473-45a1-8324-c7375afd2b79>

<sup>49</sup> Problēmu apkopojums balstīts uz trīs RC ZELDA organizētām fokusa grupu diskusijām ar Tukuma novada (18.01.2022.), Jelgavas novada (25.01.2022.) un Valmieras novada (28.01.2022.) sociālajiem darbiniekiem, plānošanas reģionu pārstāvjiem un pakalpojumu sniedzējiem.

speciālistu apmeklēšana, u.c. *“Ir liels starpība, vai viņš iemācīts sagatavot sviestmaizi, vai uzvārīt zupu. Ir gadījumi, kad smags klients tiek it kā sagatavots patstāvīgai dzīvei, iemests grupu dzīvoklī un no viņa prasa prasmes, kuras nekad nav iemācītas. Prasa tādas lietas, kas nekad nav mācētas un it kā visu laiku būtu dzīvojis patstāvīgi”*); nav zināšanu un pieredzes budžeta plānošanā un prasmes rīkoties ar naudu; nav izpratnes par dokumentu kārtošanu; ļoti vājas komunikācijas un sadarbības prasmes (t.sk., nespēj uzdot jautājumus un risināt ikdienišķas situācijas); piemīt neelastība un nespēja pieņemt pārmaiņas. Kā norādījuši grupu māju darbinieki, *“iemācītā un sociālās aprūpes centros kultivētā bezspēcība”* novedusi pie tā, ka personai nepieciešams vismaz gads vai pusotrs, lai apgūtu patstāvīgai dzīvei nepieciešamās pamatprasmes un iejustos jaunajā mājvietā.

- *Grūtības pierēģistrēties pie ģimenes ārsta un psihiatra.* Piemēram, vienā gadījumā atbalsta persona apstaigāja 10 ģimenes ārstus, no kuriem viens norādīja, ka *“trakos savā praksē neņem”*. Tāpat problēma ir ar pāriešanu pie cita psihiatra. Līdz ar to pakalpojumu sniedzēji ir spiesti meklēt speciālistus ārpus personas dzīvesvietas, lai cilvēks varētu saņemt pakalpojumus vai palīdzību akūtā situācijā: *“Psihiatru trūkums ir liela problēma. Pakalpojumus varam kompensēt, ja dokumenti ir atbilstoši normatīvajiem aktiem. Vajag psihiatra atzinumu, lai visu ātri noformētu, jāgaida psihiatra vizīte. Nav pieejami speciālisti.”*

- *Ļoti slikts veselības stāvoklis un nespēja patstāvīgi lietot medikamentus.* Kā norādījuši grupu māju pārstāvji: *“Tie kas iznāk no SAC, lielai daļai ielaistas veselības problēmas, un tad liekas, ka mums kā aprūpes centram jāorganizē veselības pārbaudes, operācijas. Ir ļoti daudz laika papildus jāvelta šim jautājumam, braucam līdz pie ārsta un palīdzam, jo nav pieredzes pašam braukt un stāstīt. Holesterīns un cukurs ir liela problēma. Medicīniskā puse ir ļoti aktuāla.”*; *“Veselības jautājums sociālās aprūpes centros ir ārprāts – cilvēkiem nav pārbaudīta redze vispār. Mēs sākam ar to, ka klientus ne tikai reģistrējam pie ģimenes ārsta, bet arī sākam ar veselības stāvokli kā tādu, lai var dzīvot patstāvīgu dzīvi – vai redz, dzird, saprot. No tā atkarīgs, vai varēs strādāt, kādi risinājumi nepieciešami. Veselības uzturēšana – gribētos labāku, kas nāk no pilnas valsts apgādība. Zobu kvalitāte – ļoti reti vai vispār netiek vesti pie zobārsta. Varētu apārstēt, analīzes veikt. Gremošanas trakta problēmas izteiktas. Sākam ne tikai ar psiholoģisko portretu, bet arī veselības aprūpi. Pie mums sanāk, ka viņš kļūst slimāks kā izlaists no pansionāta.”*. Ņemot vērā, ka sociālās aprūpes iestādēs un pusceļa mājās personām zāles tiek izsniegtas, pārceļoties uz dzīvi sabiedrībā nepieciešamas apgūt prasmi lietot medikamentus pastāvīgi: *“Par medikamentu lietošanu – būtiska prasme, kuru vairāk būtu jāmēģina attīstīt institūcijā. Esmu runājusi ar saviem sociālās aprūpes centriem, Labklājības ministriju, norādījusi, ka būtu labi attīstīt. Viņi saka, ka nevar dot institūcijā pieeju medikamentiem. Zinām, ka vienā sociālās aprūpes centrā nebija medmāsa un cilvēki paši nāca pēc medikamentiem, paņēma, kas jāpaņem. Nevis, ka tev iedod visu gatavu.”* Atsevišķās grupu mājās tiek praktizētas, t.s. *“nedēļas kastītes”*, kad personas mācās kā salikt zāles un kā tās sauc, lai vēlāk pašas varētu sazināties ar psihiatru un lūgt izrakstīt nepieciešamos medikamentus.

- *Apgrūtināta bankas pakalpojumu saņemšana,* jo bankas uzskata, ka paši nespēs izvērtēt un saprast darbības, rīkoties ar internetbanku, kodu kalkulatoru. Savukārt, ja kāds palīdzēs, persona var tikt pakļauta krāpnieciskām darbībām un riskam.



- *Sagatavoto novērtējumu neatbilstība realitātei un sociālās aprūpes institūciju vēlme atbrīvoties no klientiem, kas rada problēmas un mēdz sūdzēties dažādām institūcijām. Nereti informācija, kas par klientu tiek iekļauta DI ietvaros veiktajā novērtējumā un nodota pašvaldībai un grupu mājai, neatbilst realitātei: “Novērtēšana un plāni institūcijās tika sagatavoti 2016. gadā un, protams, ka 5–6 gadu laikā daudz kas ir mainījies un tie vairs neatbilst realitātei. Svarīgi būtu veikt izvērtēšanu šobrīd, pirms izešanas. Ja saņem iesniegumu, būtu jāpārvērtē prasmes, spējas, vai tiešām spēj dzīvot sabiedrībā”. Tāpat vairāki pakalpojumu sniedzēji ir norādījuši, ka DI projekts ir labs veids kā atsevišķos gadījumos sociālās aprūpes iestādēm atbrīvoties no sev nevēlamiem klientiem. Šie cilvēki bieži vien tiek uzskatīti par problēmu radītājiem, jo viņiem ir uzvedības traucējumi. Līdz ar to viņi bieži ir pirmie, kas tiek ārā. Institūcija no viņiem atbrīvojas. Cilvēki iziet absolūti nesagatavoti un bieži vien nokļūst nelabvēlīgās situācijās. “Prakse parādīja, ka papīra formā viss ir skaisti, bet realitātē... Tāpēc klients tika atgriezts pansionātā. Viņiem bija izdevīgi no klienta tikt prom. Viņš pabija pie mums, mēs darījām visu, lai nonāk atpakaļ, jo viņš nebija spējīgs dzīvot šādos apstākļos. Viss pasliktinājās. Tas viņam bija kā trieciens.”; “Mums bija jārisina viens smags gadījums: psihiatrs uzraksta, ka cilvēks tomēr nevar dzīvot sabiedrībā, bet sociālās aprūpes centrs negrib ņemt atpakaļ, jo priecīgi, ka tikuši vaļā. Cilvēks nonāca psihiatriskajā slimnīcā un nomira. Nevar tā darīt, ka cilvēks uzraksta, ka grib nākt ārā, viņam visu uzraksta, sakārto kā vajag un izlaiž ārā.”*

#### *Sabiedrības attieksme pret DI procesu*

Saskaņā ar 2022. gadā veiktās sabiedriskās domas aptaujas “Iedzīvotāju informētība un izpratne par deinstitucionalizācijas procesu”<sup>50</sup> rezultātiem, personu ar garīga rakstura traucējumiem dzīvi ārpus aprūpes institūcijām pilnībā vai drīzāk atbalsta vairāk kā divas trešdaļas (70%) aptaujāto Latvijas iedzīvotāju, savukārt, 20% respondentu pret to izturas noraidoši. Lai arī dominējošā daļa aptaujāto Latvijas iedzīvotāju (79% respondentu) nepiekrīta apgalvojumam: “Ja manā pašvaldībā izveidotu sociālo pakalpojumu iestādi (grupu dzīvokli, dienas aprūpes centru) cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem, tas degradētu teritoriju”, tomēr notikumi atsevišķās pašvaldībās (Ādažos, Daugavpilī<sup>51</sup>, Ogrē<sup>52</sup>), kad iedzīvotāji aktīvi iestājās pret dienas centra būvniecību vai grupu dzīvokļu izveidi, liecina, ka sabiedrības izpratnes un tolerances līmenis brīžos, kad tas skar cilvēkus personīgi, ir ļoti zems. Reaģējot uz sabiedrības protestiem konkrētās pašvaldībās, arī Tiesībsarga birojs atzinis, ka “līdzšinējā sabiedrības izglītošana un izpratne par cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem jautājumiem ir bijusi nepietiekama. Tomēr tas nav attaisnojums dažādu aizskarošu un neiecietīgu izteikumu paušanai par cilvēku ar garīga rakstura traucējumiem vietu sabiedrībā, kā arī aicinājumiem liegt viņiem cilvēktiesības”.<sup>53</sup>

<sup>50</sup> Latvijas Fakti (2022), Iedzīvotāju informētība un izpratne par deinstitucionalizācijas procesu. Sabiedriskās domas izvērtējums. Pieejams: <https://www.lm.gov.lv/lv/media/19369/download>

<sup>51</sup> LETA (22.11.2019.), Daugavpīlieši protestē pret mājvietu cilvēkiem ar īpašām vajadzībām. Pieejams: Daugavpīlieši protestē pret mājvietu cilvēkiem ar īpašām vajadzībām | LA.LV

<sup>52</sup> Vēstule Ogres pilsētas iedzīvotājiem, Ogres novada domes deputātiem un administrācijai, Ogres novada būvvaldei, 15.02.2021.

<sup>53</sup> Tiesībsargs: Jāveicina iecietība pret cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem, 14.04.2021.

Pieejams: [https://www.tiesibsargs.lv/news/lv/tiesibsargs-javeicina-iecietiba-pret-cilvekiem-ar-gariga-rakstura-traucejumiem?fbclid=IwAR3bG8lqdc-gRnryO5fND7s3r2MMvxuqMVZ2mSo4mvQpHKR7Z8LSkOLF\\_Uk](https://www.tiesibsargs.lv/news/lv/tiesibsargs-javeicina-iecietiba-pret-cilvekiem-ar-gariga-rakstura-traucejumiem?fbclid=IwAR3bG8lqdc-gRnryO5fND7s3r2MMvxuqMVZ2mSo4mvQpHKR7Z8LSkOLF_Uk)

## **Piemērs Nr. 7**

Saskaņā ar Rīgas plānošanas reģiona deinstitucionalizācijas plānu 2017. – 2020. gadam Ādažos bija paredzēta dienas aprūpes centra pakalpojuma infrastruktūras izveide personām ar garīga rakstura traucējumiem un rehabilitācijas pakalpojumu infrastruktūras pilnveide bērniem ar funkcionāliem traucējumiem.<sup>54</sup> Dienas centra izveide tika plānota pilsētas centrā, kur nodrošināta visa nepieciešamā infrastruktūra, t.sk. ērti pieejams sabiedriskais transports un dažāda veida pakalpojumi. Tomēr iecere saskārās ar iebildumiem gan no domes deputātes, gan vairāk kā 700 iedzīvotāju puses.

Tā 2018. gada janvārī Ādažu novada dome saņēma domes deputātes iesniegumu par plānoto pakalpojumu īstenošanas vietas pārcelšanu no pilsētas centra uz teritoriju pie Gaujas. Deputātes iesniegumam tika pievienoti 723 iedzīvotāju paraksti, kuri, iestājoties pret dienas centram izvēlēto vietu, norādīja, ka “cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem nav vēlama skaļa trokšņaina vide, kurā atrodas liels skaits cilvēku”<sup>55</sup>, kā arī pauda viedokli, ka sabiedrība neesot sasniegusi tādu tolerances līmeni, lai centrs, kurā uzturas cilvēki ar garīga rakstura traucējumiem, atrastos tuvu izglītības iestādēm<sup>56</sup>. Tāpat PRET kampaņā, kas sekoja nosūtītajam iesniegumam un tika īstenota aplīmējot pieturas, stabus un kāpņu telpas ar aicinājumu parakstīties pret dienas centra izveidi, tika norādīts, ka Ādažos plāno būvēt “trako māju”.<sup>57</sup>

Diskusijās ar ieceres pretiniekiem, tostarp organizējot vairākas tikšanās ar iedzīvotājiem, iesaistījās Ādažu domes priekšsēdētājs. Uzsverot, ka “dome arī turpmāk iestāsies par to, ka iedzīvotājiem ar invaliditāti – ar funkcionāliem un garīgās attīstības traucējumiem ir tiesības atrasties sabiedrībā”, viņš vienlaikus norādīja uz nepieciešamību mainīt domāšanas veidu un pieņēmumu, ka “vienkāršākais veids, kā atrisināt kādu problēmu, ir noslēpt tos, kuri ir citādāki, radot šķietamību, ka šādu cilvēku nemaz nav”.<sup>58</sup>

Neskatoties uz sarežģīto centra tapšanas procesu, dienas aprūpes un rehabilitācijas centrs “Ādažu Ūdensroze” personām ar garīga rakstura traucējumiem un bērniem ar funkcionālajiem traucējumiem tika atklāts 2022. gada 29. jūnijā.<sup>59</sup>

<sup>54</sup> Ādažu novada domes lēmums Nr. 131, 2018. gada 29. maijā. Pieejams: <http://rpr.gov.lv/wp-content/uploads/2018/06/%C4%80DA%C5%BDI.pdf>

<sup>55</sup> Ādažu domes deputātes Adrijas Keišas iesniegums Ādažu domes priekšsēdētājam Mārim Sprindžukam un Ādažu domes deputātiem, 2017. gada 13. decembris. Pieejams: <https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/krustpunkta/par-un-pret-dienas-centra-celtniecibu-personam-ar-ipasam-vajadzai.a99667/> (Veltas Gaides komentārs)

<sup>56</sup> Kārlis Rokis, ASV eksperte: skandāls ap Ādažu dienas centru izgaismo problēmas sabiedrība, 31.03.2018. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/asv-eksperte-skandals-ap-adazu-dienas-centru-izgaismo-problemas-sabiedriba.a268431/>

<sup>57</sup> adazi.lv, Būt vai nebūt Dienas centram Ādažu centrā? Ādažu novada domes priekšsēdētāja atklātā vēstule iedzīvotājiem, 17.01.2018. Pieejams: [https://www.adazi.lv/vai-nebut-dienas-centram-adazos-adazu-novada-domes-prieksedetaja-atklata-vestule-iedzivotajiem\\_2/](https://www.adazi.lv/vai-nebut-dienas-centram-adazos-adazu-novada-domes-prieksedetaja-atklata-vestule-iedzivotajiem_2/)

<sup>58</sup> Turpat.

<sup>59</sup> adazi.lv, Atklāts dienas aprūpes un rehabilitācijas centrs “Ādažu Ūdensroze” personām ar garīga rakstura traucējumiem un bērniem ar funkcionālajiem traucējumiem, 29.06.2022. Pieejams: <https://www.adazi.lv/atklats-dienas-aprupes-un-rehabilitacijas-centrs-adazu-udensroze-personam-ar-gariga-rakstura-traucejumiem-un-berniem-ar-funkcionalajiem-traucejumiem/>

## 23. pants Cieņa pret dzīvesvietu un ģimeni

RC ZELDA pieredze liecina, ka joprojām pastāv prakse vecākiem, kuriem ir garīga rakstura traucējumi, pārtraukt bērnu aizgādības tiesības, nereti uzskatot, ka šie vecāki nav spējīgi rūpēties par bērnu. Vispārēja atbalsta un atbilstošu sociālo pakalpojumu, kā arī starpdisciplinārās sadarbības trūkums un nevēlēšanās uzņemties atbildību, noved pie sistēmas, kad bērns no ģimenes tiek izņemts pēc iespējas ātrāk, tā vietā, lai jau grūtniecības laikā sniegtu visu iespējamo atbalstu. Tāpat ir situācijas, kad mammas pašas nejūtas gana drošas un pārliecinātas vai arī vienkārši ir pārgurušas, un tā vietā, lai meklētu risinājumu un sniegtu nepieciešamo atbalstu, atbildīgās institūcijas netieši veicina atteikšanos no bērna. Piemēram, situācijā, kad mamma pati bija aizgājusi uz bāriņtiesu ar vēlmi atteikties no bērna (konkrētajā brīdī mammai bija bezspēks, nogurums un izmisums), bāriņtiesas loceklis nevis centās saprast, kas ir noticis un kā palīdzēt, bet iedeva parakstīt iesniegumu par atteikšanos no bērna. Atšķirīga situācija ir gadījumos, ja personai ir atbalstoša ģimene, kas ir gatava iesaistīties un palīdzēt, jo personas ar garīga rakstura traucējumiem visbiežāk būs ļoti atkarīgas no atbalsta tīkla, lai varētu pilnvērtīgi funkcionēt un rūpēties par saviem bērniem.

Nereti bāriņtiesu koleģiālie lēmumi par vecāku aizgādības tiesību pārtraukšanu tiek pieņemti, neiedziļinoties konkrētajā situācijā un bez visu apstākļu noskaidrošanas. Tāpat aktīva situācijas apzināšana un risinājumu meklēšana bieži vien nenotiek arī ar likumu noteiktajā gada termiņā<sup>60</sup>, pēc kura tiek lemts par aizgādības tiesību atņemšanu vai bērna atgriešanu ģimenē. Ir zināmas situācijas, kad termiņi tiek novilcināti, darbs ar konkrēto ģimeni nenotiek, vēlāk secinot, ka vecāks neko nedara un neizrāda interesi par bērnu. Tāpēc aktualitāti saglabā jautājums – vai vecāks ar garīga rakstura traucējumiem ir informēts, ko viņš var un kas viņam jādara šajā laikā? Tāpat nereti tiek pārkāptas likuma normas, kas nosaka, ka *“Audžuģimene, aizbildnis un bērnu aprūpes iestāde informē vecākus par bērna attīstību un veicina ģimenes saišu atjaunošanos”*<sup>61</sup>, piemēram, liekot šķēršļus saskarsmei (atsaucoties uz to, ka tikšanās nav bērna interesēs, tā kā var tikt apdraudēts bērna psihoeemocionālais stāvoklis, veselība un drošība) vai apzināti radot konfliktsituācijas ar māti.

Latvijā nav statistikas datu par ģimenēm, kurās vecāki ar garīga rakstura traucējumiem paši audzina bērnus. Šādu datu pieejamība būtu īpaši nozīmīga gadījumos, kad kāds no vecākiem nonāk psihoneiroloģiskajā slimnīcā un bērnam/-iem nepieciešams nodrošināt tūlītēju atbalstu. Tāpat, ņemot vērā, ka bērni, kas aug šādās ģimenēs, bieži vien ir ievainojamāki un nereti arī viņiem ir attīstības traucējumi, precīza statistika nodrošinātu iespēju ne tikai sasniegt šos bērnus, bet arī sniegt nepieciešamo palīdzību atbilstoši bērna vecumam.

<sup>60</sup> Civillikuma 203. panta ceturtā daļa. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums>

<sup>61</sup> Bērnu tiesību aizsardzības likuma 44. pants. Darbs ar vecākiem bērna ārpusģimenes aprūpes laikā. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/49096-bernu-tiesibu-aizsardzibas-likums>

## **Piemērs Nr. 8**

Sievietei, kurai ir garīga rakstura traucējumi, 2016. gadā tika pārtrauktas aizgādības tiesības un bērns tika nogādāts audžu ģimenē. Sieviete vērsās bāriņtiesā un lūdza atļauju bērnam uzturēties ģimenē ar nakšņošanu vienu reizi mēnesī. Bāriņtiesa atteica bērnam uzturēties ģimenē ar nakšņošanu, jo tas bāriņtiesas ieskatā nav bērna interesēs, tā kā var tikt apdraudēts bērna psihoemocionālais stāvoklis, veselība un drošība. Pēc atteikuma saņemšanas, sieviete vērsās tiesā ar pieteikumu par administratīvā akta izdošanu, ar kuru bāriņtiesa atļautu uzturēties pieteicējas ģimenē ar nakšņošanu.

Izskatot lietu apelācijas kārtībā, Administratīvā apgabaltiesa pieteikumu noraidīja. Būtiski, ka lieta tika izskatīta rakstveida procesā, noraidot pieteicējas lūgumu izskatīt lietu mutvārdu procesā un nopratināt tiesas sēdē pieteicējas ģimenes asistenti un vecmāti.

2022. gada vasarā tika pieņemts Augstākās tiesas Senāta spriedums par kasācijas sūdzību. Saskaņā ar Senāta spriedumu:

- Apgabaltiesa, izdarot secinājumus par bērna interešu apdraudējumu, nav izvērtējusi visus apstākļus lietā, kā arī lietā nav meklēts konkrētā bērna situācijas ilgtspējīgs risinājums saskarsmē ar bērna māti;
- Lietā ir jānoskaidro pieteicējas spējas saskarsmē ar bērnu. (kā pieteicēja rūpējas par bērnu, vai bērns ir apdraudēts). Pieteicēja ir persona ar īpašām vajadzībām, tāpēc viņai ģimenes ikdienas jautājumu kārtošanai ir piesaistīts ģimenes asistents. Ja reiz pieteicējas ģimenes asistents, kurš ik nedēļu ar bērna māti līdzās pavada vairākus desmitus stundu, tad asistents, kurš turklāt ir sociālais darbinieks, ir viena no personām kura var objektīvi izvērtēt mātes spējas saskarsmē ar bērnu un ikdienas dzīves apstākļus mātes ģimenē un par tiem liecināt.
- Vecāmāte ir vēl viens pieteicējai pieejams resurss, kas atvieglo pieteicējas ikdienu, arī, iespējams, saskarsmē ar bērnu un bērna pieskatīšanā. Vērtējot pieteicējas resursus saskarsmē ar bērnu un viņa aprūpē un meklējot konkrētajam gadījumam samērīgāko risinājumu, vecāsmātes iespējas palīdzēt pieteicējai nevar tikt atstātas neizvērtētas. Tāpat, ja vecāmāte pavada noteiktu laiku pieteicējas ģimenē, tad arī vecāmāte var liecināt par lietā noskaidrojamiem faktiem: kāda ir pieteicējas saskarsme ar bērnu, bērna drošību. Ja tiesa noraida vecāsmātes uzklauššanu, tad faktiski tiesa ignorē to apstākli, ka bez sociālā darbinieka pieteicējai ir vēl citi resursi, kas var sniegt palīdzību bērna uzraudzībā un saskarsmē.
- Ja pieteicējai ir gan ģimenes asistents, gan vecāmāte, kas var piedalīties bērna aprūpē un saskarsmē, tad, lemjot par to, vai pastāv mazāk ierobežojoši līdzekļi mātes un bērna saskarsmē salīdzinājumā ar pilnīgu aizliegumu bērnam nakšņot pie mātes, šie resursi var būt līdzeklis, kā panākt līdzsvaru bērna un pieteicējas saskarsmes īstenošanai, arī ar nakšņošanu vienu reizi mēnesī pie pieteicējas. Pieteicēja lūdz nakšņošanu tikai vienu reizi mēnesī, kas faktiski ir tik minimāls saskarsmes veids, ka būtu sagaidāms, ka bāriņtiesa ar iesaistītajiem speciālistiem

meklētu risinājumus, kā šo saskarsmi saprātīgi nodrošināt, lai pakāpeniski veicinātu bērna piesaisti mātei, nevis pretēji – to mazinātu.

Būtiski, ka pieteicēja vairākkārt bāriņtiesai bija norādījusi, ka bāriņtiesas izraudzītā audžuģimene liek šķēršļus pieteicējas saskarsmei ar dēlu, par to ir informēta bāriņtiesa, bet bāriņtiesa nereaģē. Senāts konstatēja, ka lietas materiālos ir ziņas par to, ka pieteicēja un pieteicējas ģimenes asistente ir norādījušas uz audžumātes kritiskiem, līdz pat apvainojošiem izteikumiem par pieteicēju, ka audžumāte nav ieinteresēta sadarbībai, ir agresīvi noskaņota pret pieteicēju un pieteicējas asistenti, ka audžumāte konkrētos gadījumos ir atteikusies nogādāt bērnu saskarsmei ar pieteicēju. Tāpat ir ziņas, ka pieteicējas ģimenes asistente ir informējusi bāriņtiesu par audžumātes apvainojumiem, lūgusi palīdzību situācijas risināšanā, tomēr bāriņtiesa nav reaģējusi. Tas nozīmē, ka lietā pieteicēja ir izteikusi apgalvojumus par faktiem un norādījusi uz pierādījumiem, kas var pierādīt to patiesumu. Šie apstākļi tiesai bija jāpārbauda.

Vērtējot apgabaltiesas atzinumu, ka bērna emocionālā piesaiste pieteicējai vēl nav tik stabila, lai ilgākā aprūpē pie pieteicējas bērns justos drošībā, Senāts uzskatīja, ka, izdarot šo secinājumu, tiesa nav ņēmusi vērā situāciju kopumā un nav noskaidrojusi, vai šāds secinājums ir vērsts uz bērna situācijas ilgtermiņa risinājumu. Ja bērns jau ilgu laiku dzīvo pie audžumātes, pieteicēju satiek tikai noteiktos laikos un ar pieteicēju pavada maz laika, tad bērnam dabiski nevar izveidoties noturīgas psiholoģiskās saites ar pieteicēju. Ja šīs attiecības turpinās tādā pašā dinamikā, tad nav sagaidāms, ka bērns tuvinās pieteicējai un ģimenes attiecības atjaunojas, bet gan otrādi – bērns arvien vairāk atsvešinās no pieteicējas. Bāriņtiesai ir jāveicina bērna un pieteicējas saskarsmes kvalitatīva atjaunošana. Bāriņtiesa nevar palikt pasīvs situācijas novērotājs, īpaši apstākļos, ja pieteicējas ģimenes asistente ir norādījusi bāriņtiesai uz audžumātes veicinātām problēmām. Negatīva komunikācija audžumātes, pieteicējas un pieteicējas ģimenes asistentes starpā nenoliedzami atstāj iespaidu uz to, kā notiek bērna un pieteicējas saskarsme, kā tā attīstās ilgtermiņā. Tāpēc, ja bāriņtiesas rīcībā nonāk šādas ziņas un tā jautājumu nerisina, bāriņtiesa nenodrošina bērna tiesību efektīvu aizsardzību.

Tiesa, vērtējot bērna viedokli, ir norādījusi, ka tas ir mainīgs. Bērns ir paudis nevēlēšanos ciemoties pie pieteicējas, kā arī to, ka bērnam nav interesanti ar viņu. Senāts uzskata, ka, izdarot šo slēdzienu, tiesa nav vispusīgi izvērtējusi pierādījumus, kuros minēts bērna viedoklis. Lai varētu objektīvi secināt, vai bērna viedoklis lietā ir ņemams vērā, ir jāvērtē, vai bērna viedoklis nav ietekmēts. Lai arī var piekrist apgabaltiesai tiktāl, ka piecgadīgs bērns pats spēj paust viedokli, tomēr sava vēl salīdzinoši mazā vecuma dēļ bērna viedokli pamatā formē tās ģimenes uzskati, kurā bērns dzīvo. No lietas materiāliem izriet, ka bērns pamatā dzīvo pie audžumātes. Līdz ar to bērna uzskati pamatā veidojas šīs ģimenes ietvaros. Kā minēts iepriekš, no lietas materiāliem redzams, ka pieteicējas, pieteicējas ģimenes asistentes un audžumātes attiecības ir konfliktējošas, kas arī atstāj iespaidu uz bērna uzskatu veidošanos. Tiesa nav vērtējusi, cik objektīvs iepriekš minētajos apstākļos ir bērna viedoklis.

Apgabaltiesas spriedums tika atcelts un lieta nodota jaunai izskatīšanai.

## 24. pants Izglītība

Šobrīd Latvijā tiek veidoti jauni sabiedrībā balstīti pakalpojumi, palīdzot personām ar garīga rakstura traucējumiem uzsākt dzīvot pilnvērtīgu dzīvi sabiedrībā. Tas nozīmē, ka uz dzīvi sabiedrībā no ilgstošas sociālās aprūpes institūcijām pārceļas aizvien lielāks skaits personu, kurām iepriekš nav bijušas nodrošinātas kvalitatīvas izglītības iespējas (daļa cilvēku nav ieguvusi pat pamatizglītību) un kurām ir ļoti ierobežotas lasīšanas, rakstīšanas vai matemātiskās prasmes, kā arī ievērojami apgrūtināta komunikācija (piemēram, ļoti ierobežots vārdu krājums vai grūtības uztvert sacīto). Tas var radīt nopietnas problēmas ne tikai gadījumos, kad personai nepieciešama saskarsme ar dažādām institūcijām (piemēram, kārtojot dokumentus, sociālo palīdzību, vai vērsties policijā), bet arī dažādās ikdienas situācijās (piemēram, risinot sadzīves jautājumus vai iepērkoties veikalā). Cilvēkiem, kuriem nav garīga rakstura traucējumi un kuri nav ieguvuši pamatizglītību, pastāv iespēja iegūt pamatizglītību tālmācībā, klātienē vai neklātienē kādā no vidusskolām. Tomēr cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem un jo īpaši cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, šādas iespējas ir liegtas, jo ne vidusskolas, ne speciālās skolas neīsteno programmas, kas būtu paredzētas pieaugušajiem ar garīga rakstura traucējumiem. Lai jautājumu risinātu, nepieciešams domāt par mūžizglītības iespējām personām ar garīga rakstura traucējumiem. Šādas programmas būtu nozīmīgas gan personām, kuras iznāk no ilgstošas sociālās aprūpes institūcijām, gan personām, kad dzīvojušas ģimenē, bet dažādu iemeslu dēļ nav ieguvušas pamatizglītību izglītību vai darbam nepieciešamās prasmes.

Lai veicinātu personu ar garīga rakstura traucējumiem iekļaušanos darba tirgū, Sociālās integrācijas valsts aģentūras (turpmāk – SIVA) īstenojot projekta<sup>62</sup> ietvaros tika izveidota prasmju sertificēšanas sistēma un izstrādātas un ieviestas 35 prasmju apmācību programmas, kas piemērotas personām ar garīga rakstura traucējumiem. Pēc programmas apguves personas iegūst apgūto prasmju apliecinājošu dokumentu – sertifikātu. Pirms uzsākt apmācības kādā no SIVA piedāvātajām prasmju programmām, tiek veikta profesionālās piemērotības noteikšana. Atšķirībā no profesionālajām vidējās izglītības un profesionālās tālākizglītības programmām, uz neformālās izglītības prasmju programmām varēja pieteikties arī tās personas, kuras nav ieguvušas pamatizglītību. Šāda pieeja vērtējama kā pretimnākoša un progresīva. Tāpat atzinīgi vērtējama inovācija, ko SIVA ieviesa 2018. gada novembrī – darbību novērtēšanas metode MELBA@ & IDA@, ar kuru tiek vērtētas personu ar garīga rakstura traucējumiem kognitīvās spējas, psihomotorās prasmes, komunikācijas prasmes un darba prasmes, kas ļauj precīzāk novērtēt personas atbilstību izvēlētajām profesionālām izglītības programmām.

<sup>62</sup> ESF projekts "Personu ar invaliditāti vai garīga rakstura traucējumiem integrācija nodarbinātībā un sabiedrībā" (Nr.9.1.4.1/15/1/001). Plašāka informācija par projektu pieejama: <https://www.siva.gov.lv/lv/projekts/esf-2014-2020-eiropas-savienibas-fonda-projekts-nr9141161001-personu-ar-invaliditati-vai-gariga-rakstura-traucējumiem-integracija-nodarbinatiba-un-sabiedriba>

Tomēr RC ZELDA 2019. gadā veiktais izvērtējums<sup>63</sup> liecina, ka projekta īstenošanā konstatētas vairākas būtiskas problēmas, kas saistītas gan ar personu novērtēšanas procesu (pirms mācību uzsākšanas), gan īstenoto prasmju programmu atbilstību darba tirgus vajadzībām un reālām iespējām atrast darbu pēc šo programmu apguves. Jānorāda, ka tikai dažas no RC ZELDA atbalstāmajām personām, kas beigušas kādu no prasmju programmām, spēja atrast darbu, kas bija saistīts ar konkrēto apgūto prasmi. Arī solītais atbalsts no SIVA darba meklējumos, kā bija paredzēts projekta ietvaros, RC ZELDA atbalsta lokā esošajām personām nav bijis nodrošināts. Uz vairākiem trūkumiem SIVA nodrošināto apmācību īstenošanā norādīts arī Saeimas analītiskā dienesta pētījumā<sup>64</sup>. Piemēram, kā norādījuši vairāki nevalstisko organizāciju pārstāvji, kuri sniedz atbalstu personām ar garīga rakstura traucējumiem un invaliditāti, SIVA nodrošina apmācību tikai tām personām ar garīga rakstura traucējumiem, kurām šie traucējumi ir vieglā formā. Personām ar smagiem un ļoti smagiem garīga rakstura traucējumiem nav pieejama neviena apmācību programma un netiek arī plānots tādu ieviest.

### **Piemērs Nr. 9**

Atbalsta persona sazinājās ar SIVA pārstāvi un pastāstīja, ka atbalstāmajam ir 1. grupas invaliditāte un smagi garīgās attīstības traucējumi. Pirms ierašanās SIVA atbalsta persona vairākkārt sazvanījās un paskaidroja, ka puisim būs nepieciešams aprūpētājs un istabiņa tuvāk izvērtēšanas aktivitātēm, jo viņu vienu nevar atstāt. SIVA pārstāvis apstiprināja, ka viss būs, lai nesatraucoties.

Puisim pašam bija jāaizpilda anketa. Viņš nelasa un neraksta (par to tika iepriekš informēta SIVA). Tad sekoja rīta aplis, kurā psiholoģe un citi speciālisti pastāstīja par noteikumiem un dienas kārtību. Informācija tika pasniegta neatbilstošā veidā, sarežģīti, bez vieglās valodas, vizuāliem uzskates līdzekļiem. Atbalsta persona skaidroja savam atbalstāmajam, ko psiholoģe stāsta. Tika izdalītas informatīvās lapas ar tekstu A4 formātā, teksts mazā drukā, bez izcēlumiem, simboliem, noteikti ne priekš šīs mērķauditorijas piemērots. Psiholoģe nepamierinātā tonī mācīja klātesošos nerunāt, kad viņa runā, citas metodes netika izmantotas, lai ieinteresētu klātesošos. Atbalstāmais sāka dažādi izpausties, jo viņam bija garlaicīgi un viņš neko nesaprata.

Pēc vairākām stundām atbalsta persona saņēma zvanu no SIVA ar lūgumu braukt pakaļ savam atbalstāmajam pēc iespējas ātrāk. Viņš bija visus pārsteidzis

<sup>63</sup> RC ZELDA viedoklis par cilvēku ar garīga rakstura traucējumiem tiesībām uz izglītību (iespēju apgūt Sociālās integrācijas valsts aģentūras piedāvātās mācību programmas) un nodarbinātību. Nosūtīts Labklājības ministrijas Sociālo pakalpojumu departamentam un Sociālās integrācijas valsts aģentūrai 20219. gada 24. janvārī. Kopumā APLP pakalpojuma īstenošanas laikā (no 01.12.2017. – 30.11.2019.) 26 atbalstāmās personas izgāja profesionālās piemērotības noteikšanu, no tām mācības kādā no prasmju programmās uzsāka un pabeidza 13 atbalstāmās personas. 3 atbalstāmās personas mācības dažādu iemeslu dēļ pārtrauca ("noguru no cilvēkiem un lielās mācību slodzes"), savukārt 4 pieņēma lēmumu neuzsākt mācības, jo "nepiedāvā interesējošās profesijas", "ieteiktā prasmju programma neatbilst tai, kuru gribēju", "ir mainījušās vēlmes", u.c.. 1 atbalstāmā persona pārtrauca dalību novērtēšanas procesa laikā, jo: "nespēju būt tik drūmā vietā kopā ar tik daudz slimiem cilvēkiem, apzinoties, ka esmu viens no viņiem. Nevēlos šo bezcerību sev apkārt. Gribu strādāt." No visām atbalstāmajām personām, kas izgāja profesionālo novērtēšanu, 5 saņēma atteikumu uzsākt mācības, piemēram, "veselības stāvokļa dēļ", "traucēti kognitīvie procesi un grūtības noturēt uzmanību", "neatbilstošs zināšanu līmenis", "nepietiekama motivācija", u.c..

<sup>64</sup> Latvijas Republikas Saeima, Personu ar garīga rakstura traucējumiem nodarbinātība Latvijā. Pētījuma galaziņojums (2022. gada marts), 30.-35. lpp. Pieejams: [https://saeima.lv/petijumi/Personu\\_ar\\_gariga\\_rakstura\\_traucejumiem\\_nodarbinatiba\\_petijuma\\_galazinojums.pdf](https://saeima.lv/petijumi/Personu_ar_gariga_rakstura_traucejumiem_nodarbinatiba_petijuma_galazinojums.pdf)

ar savu runāšanu, fantāzijām, izturēšanos, jo SIVA šāds gadījums esot pirmo reizi. Atbalstāmais bija neizpratnē, ka tik ātri jādodas uz mājām. Viņš vairākas reizes atkātoja, ka viņam SIVA patīk un viņš negrib braukt mājās. Sekoja saruna ar psihiatri un psiholoģi, kuras uzskatīja, ka viņš nevar atrasties izvērtēšanā, jo traucē pārējiem, esot neadekvāts. Psihologa apraksts: emocionālais stāvoklis stabils, taču vērojama trauksme un uzbudināmība. Kognitīvie procesi traucēti, grūtības noturēt uzmanību, koncentrēšanās spējas.

Puisis ļoti vēlas komunicēt, apgūt prasmes. Viņš dzīvo laukos, un viņam nav iespēju apgūt prasmes, komunicēt pilnvērtīgi, jo cilvēki no viņa novēršas.<sup>65</sup>

## 27. pants Darbs un nodarbinātība

2020. gada 27. novembrī veiktie grozījumi likumā "Par valsts sociālo apdrošināšanu"<sup>66</sup> nosaka minimālo obligāto iemaksu objektu ceturksnī, kas ir trīs Ministru kabineta noteiktās minimālās mēneša darba algas. Ja persona ir darba ņēmēja pie vairākiem darba devējiem vai vienlaikus darba ņēmēja un pašnodarbinātā, personai deklarētos obligāto iemaksu objektus summē. Likums nosaka arī to personu loku, par kurām obligātās iemaksas nav jāveic, tostarp: personas ar I un II grupas invaliditāti; persona, kuras pašas vai laulātā algas nodokļu grāmatiņā ir reģistrēts nepilngadīgs bērns, kas saskaņā ar normatīvajiem aktiem ir atzīts par personu ar invaliditāti; persona, kuru nodarbina darba devējs, kas reģistrēts Sociālo pakalpojumu sniedzēju reģistrā; personu, kura sniedz valsts finansētu pavadona (bērnam līdz 18 gadu vecumam) vai asistenta pakalpojumu vai pašvaldības finansētu aprūpes pakalpojumu bērnam līdz 18 gadu vecumam, vai Eiropas Savienības politiku instrumentu projekta ietvaros finansētu aprūpes pakalpojumu bērnam līdz 18 gadu vecumam. Tomēr būtiski, ka personu lokā par kurām darba devējs var neveikt minimālās obligātās iemaksas, nav iekļautas personas ar III invaliditātes grupu, kas var radīt šķēršļus iekļaujošas nodarbinātības politikas veicināšanai. Tas, ka šāds risinājums var būtiski mazināt personu ar invaliditāti nodarbinātību, norādījis gan Tiesībsarga birojs, gan Latvijas darba devēju konfederācija (turpmāk tekstā – LDDK). Tiesībsarga birojs vēstulē Saeimai<sup>67</sup> vērsa uzmanību uz pieņemtās normas neatbilstību vienlīdzības principam, jo tas paredz atšķirīgu attieksmi pret personu grupām, kas atrodas vienādos un pēc noteiktiem kritērijiem salīdzināmos apstākļos un šādai attieksmei nav objektīva un saprātīga pamatojuma. Savukārt LDDK uzskatīja, ka, ņemot vērā, ka personai ar III invaliditāti grupu darbaspēju zudums var būt līdz pat 59%, kas nozīmē, ka funkcionālo ierobežojumu dēļ cilvēks ne vienmēr spēj strādāt pilnu slodzi, "normālais risinājums būtu bijis, ja darba devējs maksā VSAOI proporcionāli nostrādātajam laikam un

<sup>65</sup> Plašāka informācija par Atbalsta personas lēmumu pieņemšanā izmēģinājumuprojekta rezultātiem izglītības jomā pieejami: Ieva Leimane-Veldmeijere, Aleksandra Pavlovska, Sigita Zankovska-Odiņa, Sandra Pūce, Sanita Vanaga (2021. gada janvāris), 12. nodevums "Gala ziņojums "Atbalsta personas pakalpojuma izmēģinājumuprojekta rezultātu izvērtējums"", 40.-41.lpp., 60.-64.lpp. Plašāka informācija par izmēģinājumuprojekta rezultātiem pieejama: <https://www.lm.gov.lv/lv/gala-zinojums-atbalsta-personas-pakalpojuma-izmeginajumuprojekta-rezultatu-izvertejums>

<sup>66</sup> Likums "Par valsts sociālo apdrošināšanu", pieņemts 01.10.1997. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/45466-par-valsts-socialo-apdrosinasanu>

<sup>67</sup> Tiesībsarga viedoklis Latvijas Republikas Saeimas Sociālo un darba lietu komisijai Par likumprojektu "Grozījumi likumā "Par valsts sociālo apdrošināšanu"". Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/CABDA4C183FF7FF3C22586E600391290?OpenDocument>



algai, savukārt iztrūkstošo daļu maksā valsts, kā tas ir attiecībā uz personām ar invaliditāti, kuras nav nodarbinātas”<sup>68</sup>. Šādai nostājai piekritis arī Tiesībsarga birojs, rosinot “papildināt likuma “Par valsts sociālo apdrošināšanu” 20.<sup>4</sup> pantu ar divpadsmito daļu, kas paredz, ka gadījumā, ja obligātās iemaksas par personām ar invaliditāti nav veiktas 20.<sup>4</sup> panta pirmajā daļā noteiktajā apmērā, iemaksas līdz minimālo obligāto iemaksu objekta apmēram veic no valsts budžeta”<sup>69</sup>. Izteiktie priekšlikumi atbalstu nav guvuši ne Saeimā, ne Labklājības ministrijā, kas uzskatīja, ka minētajai personu kategorijai darbaspēju zudums nav tāds, kas liedz pilnībā piedalīties darba tirgū, līdz ar to “ja personām ar III invaliditātes grupu noteiks daudz un dažādus atvieglojumus, tad pastāv liels risks, ka III invaliditātes grupas noteikšana kļūs par mērķi, lai iegūtu šos atvieglojumus, nevis saņemtu atbalstu tiem, kuriem tas patiešām ir nepieciešams”<sup>70</sup>.

2021. gada 27. maijā tika veikti vairāki būtiski grozījumi Darba likumā.<sup>71</sup> No likuma izslēgta norma, kas noteiktās situācijās liedza darba devējam atlaist darbinieku, kuram ir invaliditāte. Tā vietā darbiniekam ar invaliditāti ir pagarināts uzteikuma termiņš – turpmāk tam paredzot divus mēnešus (iepriekš noteiktā viena mēneša vietā). Tāpat papildināts likuma 134. pants Nepilns darba laiks, saskaņā ar kuru darba devējs nosaka nepilnu darba laiku, ja to pieprasa darbinieks ar invaliditāti, darbinieks, kuram ir bērns ar invaliditāti līdz 18 gadu vecumam, vai darbinieks, kura kā vecāka aprūpē ir tāda pilngadīga persona ar invaliditāti no bērnības, kurai nepieciešama īpaša kopšana. Lai arī sākotnēji varētu šķist, ka veiktās izmaiņas zināmā mērā pasliktina personu ar invaliditāti iespējas, praksē likuma norma, kas bija paredzēta personu ar invaliditāti īpašai aizsardzībai, kļuva par iemeslu pēc iespējas izvairīties no šādu personu nodarbināšanas.<sup>72</sup> Līdz ar to pieņemtie grozījumi varētu veicināt personu ar invaliditāti nodarbinātību, kā arī mazināt šķēršļus darba devējiem, kas ierobežo veikt neatliekamus pasākumus. Būtiski, ka pēc Tiesībsarga biroja iebildumiem, no priekšlikumiem likumprojektam par grozījumiem Darba likumā tika atsaukts priekšlikums, kas noteiktu cilvēku ar invaliditāti pienākumu informēt darba devēju par savu invaliditāti pirms darba uzsākšanas. Tiesībsarga birojs norādīja, ka “šāda kārtība var radīt pamatu atšķirīgai attieksmei, jo nevienai citai grupai, kurai Darba likumā ir noteiktas īpašas tiesības, nav pienākuma, slēdzot darba līgumu, paziņot par savu īpašo situāciju (piemēram, mazu bērnu vai grūtniecību)”<sup>73</sup>.

Darba devēju aptaujas dati liecina, ka lielākas izredzes atrast darbu būtu cilvēkiem ar ierobežotām pārvietošanās spējām (šos cilvēkus darbā būtu gatavi pieņemt 49% aptaujāto darba devēju), nekā cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem (pozitīvi atbildējuši 26% darba devēju).<sup>74</sup> Galvenie šķēršļi, kas darba devējiem liedz ieviest iekļaujošus darba vides

<sup>68</sup> Invaliditātes lietu nacionālās padomes sēdes protokols Nr. 2 (2020. gada 2. decembris).  
Pieejams: <https://www.lm.gov.lv/lv/media/9937/download>

<sup>69</sup> Tiesībsarga viedoklis Latvijas Republikas Saeimas Sociālo un darba lietu komisijai Par likumprojektu “Grozījumi likumā “Par valsts sociālo apdrošināšanu””. Pieejams:  
<https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/CABDA4C183FF7FF3C22586E600391290?OpenDocument>

<sup>70</sup> Invaliditātes lietu nacionālās padomes sēdes protokols Nr. 2 (2020. gada 2. decembris).  
Pieejams: <https://www.lm.gov.lv/lv/media/9937/download>

<sup>71</sup> Darba likums, pieņemts 20.06.2001. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/26019-darba-likums>

<sup>72</sup> Likumprojekta “Grozījumi darba likumā” anotācija. Pieejams:  
<https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/5570AB8F368F7267C22585770026865F?OpenDocument#b>

<sup>73</sup> Latvijas Republikas tiesībsarga 2021. gada ziņojums, 105. lpp. Pieejams:  
[https://www.tiesibsargs.lv/wp-content/uploads/2022/05/Tiesibsargs\\_2021gada\\_zinojums\\_final.pdf](https://www.tiesibsargs.lv/wp-content/uploads/2022/05/Tiesibsargs_2021gada_zinojums_final.pdf)

<sup>74</sup> Kantar TNS (2017), Valsts un privāto uzņēmumu, iestāžu un biedrību aptauja. Aptaujas galarezultātu apkopojums.  
Pieejams: [http://www.sif.gov.lv/images/files/ESF/ESF-integracija/petijumi/Pielikumi\\_Aptaujas\\_Galarezultatu\\_Apkopojums.pdf](http://www.sif.gov.lv/images/files/ESF/ESF-integracija/petijumi/Pielikumi_Aptaujas_Galarezultatu_Apkopojums.pdf)

pasākumus ir aizspriedumi un stereotipi sabiedrībā, kā arī saskarsmes problēmas darba kolektīvā (norādījuši 20% darba devēju).

Nodrošinot APLP pakalpojumu, RC ZELDA ir apzinājusi nozīmīgākos šķēršļus un problēmas personu ar garīga rakstura traucējumiem nodarbinātības jomā<sup>75</sup>:

- Neoficiālas darba attiecības: baidoties zaudēt sociālā nodrošinājuma pabalstu invaliditātes gadījumā, invaliditātes pensiju, maznodrošinātas vai trūcīgas personas statusu, kā arī dažādus sociālos pabalstus, personas ar invaliditāti, t.sk. personas ar garīga rakstura traucējumiem, nereti izvēlas strādāt neoficiāli – bez darba līguma un saņemt algu aploksnē. Šādu risinājumu nereti iesaka arī sociālo dienestu pārstāvji un radinieki, kas uzskata, ka oficiālu darba attiecību rezultātā var tikt pārskatīta personas invaliditātes grupa (īpaši gadījumos, kad personai piešķirta I invaliditātes grupa un īpašais kopšanas pabalsts). Tāpat, ņemot vērā, ka daudzām personām ar garīga rakstura traucējumiem ir ātro kredītu parādi, pastāv bailes, ka oficiālas darba algas gadījumā, parādu piedziņas kompānijas vai zvērināti tiesu izpildītāji apķīlās personas bankas kontu. Dažkārt darba devēji (īpaši, lauksaimniecības jomā), kas nodarbina personas bez oficiāliem darba līgumiem, liek personām ar garīga rakstura traucējumiem melot, valsts iestāžu pārbaužu gadījumos apliecinot, ka personas ir radinieki. Savukārt atsevišķos gadījumos, kur personai tiek iedots parakstīt darba līgumu, tajā iztrūkst būtiska informācija par darba algas apmēru, izmaksas kārtību un veidu, kā arī līguma teksts ir sastādīts tā, ka persona ar garīga rakstura traucējumiem pati nespēj to ne izlasīt, ne izprast (īpaši gadījumos, kad personai ir intelektuālās attīstības traucējumi un viņa neprot lasīt un rakstīt vai arī persona spēj lasīt, bet izlasīto tekstu izprot ar grūtībām). Līdz ar to pastāv risks, ka, strādājot neoficiāli un izmantojot personu lētticību un nereti arī bezpalīdzīgo stāvokli, personas ar garīga rakstura traucējumiem var tikt apkrāptas un pakļautas ļaunprātīgai izmantošanai un darba ekspluatācijas riskam (piemēram, liekot strādāt nesamērīgi garas stundas, nemaksājot darba algu, vai maksājot mazāk kā citiem darbiniekiem, ieturot nepamatotus līdzekļus par ēdināšanu vai dzīvošanu, u.c.).
- Pusslodzes un nepilnas slodzes darbs, kā arī elastīgs darba laiks: ņemot vērā veselības stāvokli un tā radītos ierobežojumus, personām ar garīga rakstura traucējumiem bieži vien ir vēlme strādāt nepilna laika vai pusslodzes darbu un darbu, kas atrodas tuvu personas dzīvesvietai. Tāpat, apzinoties medikamentu lietošanas blaknes, personām ar garīga rakstura traucējumiem ir svarīga iespēja strādāt elastīgu darba laiku, piemēram, sākt un beigt darbu nedaudz vēlāk nekā tradicionāli pieņemtais darba laiks. Šie apstākļi būtiski apgrūtina un ierobežo darba atrašanu, jo, lai gan atsevišķi darba devēji, galvenokārt, mazumtirdzniecības tīkli, darba sludinājumos piedāvā dažādas elastīgā darba formas (pusslodzes darbu, darbu brīvdienās, maiņu darbu ar iespēju izvēlēties vēlamu, u.c.), realitātē šāda iespēja praktiski netiek nodrošināta. Līdz ar to, nespējot strādāt pilnas slodzes darbu, personas ar garīga rakstura traucējumiem atsevišķos gadījumos darba tiesiskās attiecības pārtrauc īsi pēc to uzsākšanas. Dzīvojot nelielās apdzīvotās vietās, vēlme pēc darba vietas tuvu dzīvesvietai praktiski nav realizējama, jo darba iespējas ir ierobežotas un pieejamās vakances neatbilst personas vēlmēm vai spējām.

<sup>75</sup> Plašāka informācija par Atbalsta personas lēmumu pieņemšanā izmēģinājumuprojekta rezultātiem nodarbinātības jomā pieejami: Ieva Leimane-Veldmeijere, Aleksandra Pavlovska, Sigita Zankovska-Odiņa, Sandra Pūce, Sanita Vanaga (2021. gada janvāris), 12. nodedums "Gala ziņojums "Atbalsta personas pakalpojuma izmēģinājumuprojekta rezultātu izvērtējums"", 39.-40.lpp., 60.-64.lpp. Plašāka informācija par izmēģinājumuprojekta rezultātiem pieejama: <https://www.lm.gov.lv/lv/gala-zinojums-atbalsta-personas-pakalpojuma-izmeginajumuprojekta-rezultatu-izvertejums>

- Iespējama aizskaroša vai diskriminējoša attieksme no darba devēju vai kolēģu puses: atsevišķos gadījumos personas ar garīga rakstura traucējumiem saskaras ar uz stereotipiem vai aizspriedumiem balstītu attieksmi gan no darba devēju, gan kolēģu puses. Tā, piemēram, kādā gadījumā sievietei ar viegliem intelektuālās attīstības traucējumiem, kurai jau bija noteikts darba uzsākšanas datums, darbs tika atteikts, norādot, ka kolēģi nevēlas strādāt kopā ar šādu cilvēku. Savukārt citā gadījumā, kolēģi regulāri izsmēja personu, norādot gan uz viņas psihisko saslimšanu, gan reliģisko piederību. Tāpēc, lai izvairītos no iespējamās diskriminējošas attieksmes, personas ar garīga rakstura traucējumiem (īpaši personas ar psihiskām saslimšanām) atsevišķos gadījumos pieņem lēmumu Valsts ieņēmuma dienesta (turpmāk – VID) Elektroniskās deklarēšanās sistēmā ne-norādīt invaliditātes faktu (apzinoties, ka pārmaksātos nodokļus atgūs nākamajā gadā iesniedzot VID gada ienākumu deklarāciju).
- Atbalsta nodrošināšana personām ar garīga rakstura traucējumiem darba attiecību ietvaros: personām ar garīga rakstura traucējumiem ir būtiski nodrošināt atbalstu visos darba attiecību posmos – sākot ar darba meklēšanu, CV un pieteikumu sagatavošanu, atbalstu pirms darba intervijas un darba intervijas laikā, kā arī sniedzot nepieciešamo praktisko un psihoemocionālo atbalstu darba attiecību laikā (galvenokārt, motivējot personas nepārtraukt darba attiecības pēc pirmajiem sarežģījumiem, atbalstīt komunikācijā ar kolēģiem un darba devēju, izskaidrot darba līguma nosacījumus un iespēju nepieciešamības gadījumā ņemt slimības lapu, u.c.). Atsevišķos gadījumos atbalsts nepieciešams arī darba pienākumu apguves posmā (ja darba devējs tam piekrīt un nespēj pats nodrošināt nepieciešamo atbalstu). RC ZELDA izveidotais un sniegtais APLP pakalpojums sevi ir pierādījis, sniedzot ne tikai būtisku atbalstu pašām personām ar GRT, bet arī ikvienam darba devējam, kam ir bijusi nepieciešama palīdzība komunikācijas veidošanā ar RC ZELDA atbalstītajām personām ar garīga rakstura traucējumiem un noteiktu situāciju risināšanā.
- Personu ar garīga rakstura traucējumiem, kuri nav apguvuši latviešu valodu, iespējas atrast algotu darbu ir ierobežotas valsts valodas zināšanu un valsts valodas prasmes apliecības trūkuma dēļ. Atbalstāmo personu vidū bija vairākas, kuru dzimtā valoda ir krievu un kuru latviešu valodas prasmes ir ļoti vājas vai nav vispār. Tas ievērojami apgrūtināja gan oficiāla darba atrašanu, kas bija viens no atbalstāmo personu galvenajiem mērķiem (saskaņā ar normatīvajiem aktiem, lielākajā daļā profesiju nepieciešamas kaut minimālas latviešu valodas zināšanas), gan komunikāciju ikdienā ar līdzcilvēkiem, kuri runā latviešu valodā (piem., kaimiņiem vai dienas centra apmeklētājiem). Lai arī *Noteikumi par valsts valodas zināšanu apjomu un valsts valodas prasmes pārbaudes kārtību*<sup>76</sup> paredz personām, kurām ir ar veselības stāvokli saistīti funkcionēšanas ierobežojumi vai diagnoze, atbrīvojumu no pārbaudes vai atvieglojumus pārbaudes kārtībā, personai, kura ir atbrīvota no pārbaudes, darba devējam jāuzrāda fizikālās un rehabilitācijas medicīnas ārsta vai psihiatra atzinums. RC ZELDA pieredze liecina, ka šāda atzinuma iegūšana ir: (1) ļoti sarežģīta, jo Latvijā praktiski nav fizikālās un rehabilitācijas medicīnas ārstu, kuri šādus atzinumus gatavotu. Gadījumos, kad ārstu izdo-das atrast, pie tā ir ļoti garš pieraksts un pakalpojums ir pieejams tikai par saviem lī-

<sup>76</sup> Ministru kabineta noteikumi Nr. 157 "Noteikumi par valsts valodas zināšanu apjomu un valsts valodas prasmes pārbaudes kārtību", pieņemti 08.03.2022. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/330669-noteikumi-par-valsts-valodas-zinasanu-apjomu-un-valsts-valodas-prasmes-parbaudes-kartibu>

dzeļiem. Arī psihiatri atsakās izsniegt šādus atzinumus, norādot, ka valstī ir 2 vai 3 ārsti rehabilitologi, kuri varētu atzinumus sagatavot; (2) laikietilpīga – process var aizņemt pat vairāk kā pusgadu, jo pēc ārsta rehabilitologa apmeklējuma, atzinuma sagatavošanai, personai nepieciešams saņemt psihiatra atzinumu un veikt psiholoģisko izpēti; (3) dārga – pirmreizējā vizīte pie speciālista un atzinuma sagatavošana maksā vairāk kā 200 eiro, jo atvieglojumi personām ar invaliditāti atzinuma iegūšanai nav paredzēti. Gadījumos, kad cilvēkam nepieciešams veikt psiholoģisko izpēti, bet psihiatrs nav izsniedzis nosūtījumu uz bezmaksas izpēti, tās veikšana ir jāveic par saviem līdzekļiem. Atzinuma iegūšanas procesā liela loma ir personas ar garīga rakstura traucējumiem atbalsta sniedzējam, jo bez tā palīdzības personai būtu praktiski neiespējami apzināt un iegūt visu nepieciešamo informāciju, kā arī izprast un organizēt atzinuma saņemšanu. Nekur vienkopus nav publicēts saraksts ar nepieciešamajiem dokumentiem un izpētēm, ko nepieciešams iesniegt. Līdz ar to nav iespējams iepriekš kvalitatīvi sagatavoties vizītei, lai paātrinātu atzinuma saņemšanas procesu. Tāpat personām ar garīga rakstura traucējumiem pastāv bažas par iespējamu stigmatizāciju, darba devēja aizspriedumainu attieksmi vai diskriminējošu rīcību pēc šāda atzinuma saņemšanas. Pēc RC ZELDA rīcībā esošās informācijas, problēma atrast speciālistu un saņemt atzinumu ir aktuāla arī personām, kuras vēlas saņemt pastāvīgās uzturēšanās atļauju.

### ***Piemērs Nr. 10***

Persona ar garīga rakstura traucējumiem atrada darbu un vēlējās stāties oficiālās darba attiecībās. Pirms tam visas darba attiecības bijušas neoficiālas. Persona sāka kārtot nepieciešamos dokumentus, lai stātos darbā. Ņemot vērā, ka persona izglītību nebija ieguvusi latviešu valodā, viņai tika lūgts atnest arī valsts valodas prasmes apliecību. Personai šādas apliecības nebija, jo divi mēģinājumi nokārtot valsts valodas pārbaudījumu A1 līmenī beidzās nesekmīgi. Proti, ņemot vērā saslimšanas raksturu, personai bija ļoti ierobežotas spējas rakstīt un lasīt. Lai persona tomēr varētu strādāt, viņa centās nokārtot pārbaudi trešo reizi, bet arī šoreiz nesekmīgi.

Pēc kārtējā neveiksmīgā mēģinājuma, tika meklēti citi risinājumi un apzinātas iespējas saņemt atbrīvojumu no pārbaudes vai atvieglojumus pārbaudes kārtošanai. Ņemot vērā, ka personas diagnoze bija iekļauta to diagnožu sarakstā, kuru dēļ tiek noteikts atbrīvojums no valsts valodas prasmes pārbaudes, persona kopā ar RC ZELDA sociālo darbinieku sāka apzināt iespējas saņemt nepieciešamo atzinumu. Pēc ilgstošiem, nesekmīgiem centieniem apzināt fizikālās un rehabilitācijas medicīnas ārstu, kurš varētu sagatavot nepieciešamo atzinumu, un neskaitāmiem atteikumiem (norādot, ka šāda veida atzinumus konkrētais ārsts negatavo), sociālajam darbiniekam izdevās atrast maksas speciālistu. Neskatoties uz ievērojamajām izmaksām (kopā vairāk kā 200 eiro), persona piekrita uzsākt nepieciešamo dokumentu kārtošanu un pieteicās pirmajai vizītei, kuras laikā noskaidrojās, ka lai atzinumu sagatavotu, nepieciešams arī psihiatra atzinums un psiholoģiskā izpēte. Lai arī personai 2020. gadā bija veikta psiholoģiskā izpēte, tā tika atzīta par nederīgu. Tas rada jautājumu – vai personai, kurai ir intelektuālās attīstības traucējumi, konkrētajā laika periodā kaut kas var būtiski mainīties vai uzlaboties?

Kopumā viss process, kas šobrīd vēl nav beidzies, ir aizņēmis jau pusgadu. Lai arī tiek gaidīts speciālista atzinums, ko varētu iesniegt darba devējam, baidoties no stigmatizācijas un iespējamās diskriminējošas attieksmes, persona tomēr ir nolēmusi vēlreiz mēģināt kārtot valsts valodas pārbaudījumu.

- *Darbs sociālajos uzņēmumos* tiek uzskatīts par vienu no veidiem kā personas ar invaliditāti, t.sk., personas ar garīga rakstura traucējumiem, integrēt darba tirgū. Lai veicinātu personu ar invaliditāti nodarbinātību sociālajos uzņēmumos, 2021. gada 14. janvārī stājās spēkā grozījumi MK noteikumos<sup>77</sup>, kas no 2021. gada 1. janvāra paredzēja jauna atbalsta veida ieviešanu sociālajiem uzņēmumiem: valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu darba devēja daļas kompensāciju par nodarbinātajām personām ar invaliditāti un garīga rakstura traucējumiem. Savukārt 2021. gada jūlijā tika ieviests jauns atbalsta veids – vienreizējā algas kompensācija par personu ar invaliditāti un garīga rakstura traucējumiem nodarbināšanu, ja minētās personas pirms darba attiecību uzsākšanas būs reģistrējušās Nodarbinātības valsts aģentūrā bezdarbnieka statusā<sup>78</sup>. Šādu atbalsta mehānismu pieeja vērtējama ļoti atzinīgi.

RC ZELDA atbalstāmo personu vidū līdz šim bijušas divas personas, kuras īsāku vai garāku laiku sprīdi strādājušas sociālajos uzņēmumos. Vienā gadījumā persona skaitījās uzņēmuma darbinieks un saņēma arī līgumā norādīto darba algu, bet viņai darbā vajadzēja ierasties tikai atsevišķos izņēmuma gadījumos un lielāko daļu algā ar bankas pārskaitījumu izmaksātās naudas nācās skaidrā naudā atdot darba devējam. Līdz ar to persona paralēli strādāja citās darba vietās un, lai arī apzinājās, ka darba devēja rīcība ir pretlikumīga un negodprātīga, uztvēra šo kā nelielu ienākumu papildināšanas avotu. Otrā gadījumā personai pirms darba uzsākšanas sociālajā uzņēmumā tika noteikts piecas dienas ilgs pārbaudes laiks, bez darba līguma noslēgšanas. Līdz ar to persona par šīm nostrādātajām dienām nesaņēma atalgojumu. Pēc oficiālu darba attiecību nodibināšanas darbiniekiem nemitīgi bija jāuzklausā darba devēja žēlošanās par lielajām izmaksām, kas saistītas gan ar darbiniekiem, gan uzņēmuma darbības nodrošināšanu (uzņēmums strādāja ar zaudējumiem). Pēc 5 mēnešiem persona no darba tika atbrīvota, jo kā sarunā norādīja darba devējs: “Tu mums pārāk dārgi izmaksā – darba alga, visi nodokļi. Ja mēs varētu sadrukāt naudu, mēs tevi paturētu.” Lai arī Darba likums nosaka, ka beidzot darba attiecības pēdējā darba dienā tiek izmaksāta pēdējā darba samaksa, personai alga un atvaļinājuma kompensācija tika izmaksāta tika pēc vairākkārtējiem personas zvaniem bijušajam darba devējam. Divus mēnešus pēc atbrīvošanas persona no bijušā darba devēja saņēma uzaicinājumu turpināt darba attiecības uz sekojošiem nosacījumiem: “līgums uz diviem gadiem, darba samaksa 750 eiro pirms nodokļu nomaksas (sedz valsts) neatkarīgi no tā, vai darbs ir vai nav”. Ņemot vērā, ka šajā laikā personai jau bija nodibinātas citas darba attiecības, kā arī apzinoties iepriekšējo negatīvo pieredzi, persona pieņēma lēmumu no piedāvājuma atteikties.

<sup>77</sup> Ministru kabineta noteikumi Nr. 467 “Darbības programmas “Izaugsme un nodarbinātība” 9.1.1. specifiskā atbalsta mērķa “Palielināt sociālās atstumtības riskam pakļauto mērķa grupu, tostarp bezdarbnieku, tai skaitā nelabvēlīgākā situācijā esošu bezdarbnieku, iekļaušanos darba tirgū” 9.1.1.3. pasākuma “Atbalsts sociālajai uzņēmējdarbībai” īstenošanas noteikumi”, pieņemti 11.08.2015. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/275959-darbības-programmas-izaugsme-un-nodarbinātība-9-1-1-specifiska-atbalsta-merka-palinelinat-nelabveligaka-situacija-esosu>

<sup>78</sup> Turpat.

Nodarbinātības valsts aģentūra (turpmāk – NVA) ir izveidojusi Atbalsta personas pakalpojumu.<sup>79</sup> Saskaņā ar NVA publiskoto informāciju pakalpojums ir pieejams bezdarbniekiem ar garīga rakstura traucējumiem. Atbalsta personas uzdevums ir palīdzēt integrēties darba vietā (piedalīties pārrunās ar darba devēju, sniegt atbalstu personai ar garīga rakstura traucējumiem darba vadītāja norādīto darba uzdevumu apgūvē un izpildē, veidot komunikāciju un saskarsmi ar darba devēju, darba vadītāju un kolēģiem, sniegt psiholoģisku un motivējošu atbalstu), ievērot darba kārtības noteikumus un darba pienākumus. Pakalpojums pieejams šādu pasākumu ietvaros: Pasākumi noteiktām personu grupām; Pasākumi noteiktām personu grupām bezdarbnieku ar invaliditāti nodarbināšanai uz nenoteiktu laiku; Apmācība pie darba devēja un Darbam nepieciešamo iemaņu attīstība nevalstiskajā sektorā. Tomēr atbalsta pasākumu līdz šim nav izmantojusi neviena persona ar garīga rakstura traucējumiem. Ņemot vērā, ka NVA šādu atbalsta personu nav, gadījumā, ja kāda persona izrādītu interesi un pieteiktos atbalsta pakalpojumam, NVA pakalpojuma sniedzēju meklētu ar iepirkuma (cenu aptaujas vai izpētes) palīdzību.<sup>80</sup>

## 28. pants Pienācīgs dzīves līmenis un sociālā aizsardzība

No 2021. gada 1. janvāra veiktās izmaiņas valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta invaliditātes gadījumā izmaksas kārtībā paredz, ka pabalsta apmērs atkarīgs no tā, vai pabalsta saņēmējs strādā vai nestrādā. Nestrādājošajiem pabalsta saņēmējiem papildus tiek piešķirta piemaksa: I. grupai – 30%, II. grupai – 20%. Pabalsta saņēmējiem, kuriem ir III. invaliditātes grupa, ne paaugstinošs koeficients, ne piemaksa nav paredzēta.

Lai arī pabalsta apmēra palielināšana vērtējama pozitīvi, tomēr, atšķirību noteikšana starp strādājošajiem un nestrādājošajiem, neveicina personu ar garīga rakstura traucējumiem motivāciju iesaistīties darba meklējumos un strādāt oficiālu darbu (ar noslēgtu darba līgumu). To norādījušas vairākas personas, kas saņēmušas RC ZELDA atbalsta personas lēmumu pieņemšanā pakalpojumu.

## 29. pants Līdzdalība politiskajā un sabiedriskajā dzīvē

Lai veicinātu personu ar invaliditāti līdzdalību vēlēšanās, gan 13. (2018. gads), gan 14. (2022. gads) Saeimas vēlēšanās informācija par visiem ar vēlēšanu norisi saistītajiem jautājumiem bija pieejama arī vieglajā valodā<sup>81</sup>. Vājredzīgu un neredzīgu vēlētāju informēšanai partiju priekšvēlēšanu programmas tika ieskaņotas arī audio formātā.

<sup>79</sup> Pieejams: <https://www.nva.gov.lv/lv/atbalsta-pakalpojumi>

<sup>80</sup> NVA vecākās ekspertes Elīnas Bērziņas (atbildīga par aktīvo nodarbinātības pasākumu "Pasākumi noteiktām personu grupām" īstenošanu) telefoniski sniegtā informācija RC ZELDA, 25.10.2021.

<sup>81</sup> Skatīt: <https://www.cvk.lv/lv/velesanas/saeimas-velesanas/14-saeimas-velesanas/viegla-valoda>

Tomēr joprojām aktualitāti saglabā partiju priekšvēlēšanu programmu sagatavošana vieglajā valodā, kas būtu līdzdalību veicinošs faktors personām ar garīga rakstura un kognitīviem traucējumiem, jo to komunikācijas vajadzības būtiski atšķiras, t.sk. informācijas pasniegšanas, uztveres un apstrādes ziņā.